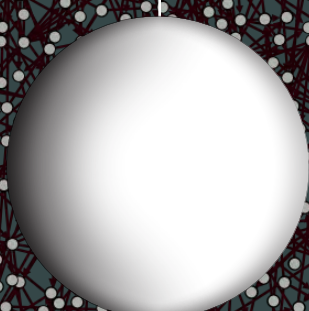

MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNETI ÉVKÖNYV 2020

HÁLÓZAT & HIERARCHIA

Tartalom

KÖVÉR GYÖRGY Előszó	9
------------------------	---

TÉRSZERKEZET ÉS AZ AGRÁRVIDÉKEK KÖTELTÉKEI

BALLABÁS DÁNIEL Az 1911. évi gazdacímár adatai a magyar főnemesség genealógiai kapcsolathálózatának tükrében	23
--	----

KOLOH GÁBOR Presztízs a keresztszülői hálózatban. Komasági kapcsolatok Vajszlón (1806–1895)	51
---	----

SIMONKAY MÁRTON Vízszabályozók hálózata. Társulati vezetés és vármegyei karrier a Rábaszabályozó Társulatban (1873–1918)	69
--	----

BÁN GERGELY KÁROLY A magyar városhálózat hierarchiája és térszerkezete a két világháború között	93
--	----

VARGA ZSUZSANNA Hálózatépítési technikák a pártállami rendszerben. Az agrárlobbis 1957-es tapasztalatai	147
---	-----

VÁLLALATI HIERARCHIÁK ÉS HÁLÓZATOK

TÓZSA-RIGÓ ATTILA A bécsi üzleti elit a 16. század utolsó harmadában. A bécsi polgárok társadalmi és üzleti hálózatai	169
---	-----

PAKUCS MÁRIA „Ez a foglalkozásuk”. Görög kereskedők Erdélyben és a hálózatuk a 17. század végén	195
---	-----

KOVÁCS EVELIN Debrecenben letelepedett üvegesmesterek kapcsolathálója a 18. század második felében	215
TAMÁS GÁBOR Hálózat vagy hierarchia? Egy biztosítótársaság ügynökhálózata a 19. század közepén	245
HALMOS KÁROLY Kinek mi köze hozzá? Csődper és fenytőeljárás Steinberger Manó ellen	273
PAPP VIKTOR Gyenge kötésekkel a gazdaságban. A budapesti ügyvédek részvénytársasági pozícióinak hálózatelemzése (1890–1910)	291
POGÁNY ÁGNES Kartell vagy fúzió? A budapesti nagymalmok stratégiai a 20. század első harmadában	327
KLEMENT JUDIT A vállalat arcai. A Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt. vezetőségének elemzése	361
HIDVÉGI MÁRIA Hálózat, hierarchia, nemzetközi piaci integráció. A Tungstram részvétele nemzetközi kartellekben	389
KERESKEDELMI ÉS HITELKAPCSOLATOK	
PÓSÁN LÁSZLÓ A Német Lovagrend kereskedelmi szervezete a 15. század elején	413
IZSÁK GERGELY Mit adtak nekünk a csehek? A Živnostenská banka hitelügyletei a magyarországi iparral a 20. század elején	441
BAGDI RÓBERT – HLBOCSÁNYI NORBERT A Földhitelbank Rt. szerepe báró dr. Kohner Adolf kapcsolatrendszerében	465

PELLES MÁRTON

A magyar kereskedelmi tengerhajózási vállalatok hajó- és áruforgalmi hálózatai (1870–1914)

487

Szerzők

507

Contents

509

Gyenge kötésekkel a gazdaságban

A budapesti ügyvédek részvénytársasági pozícióinak hálózatelemzése (1890–1910)¹

Számtalan korabeli munkát találunk, amelyek hangsúlyozták a jogvégezettek, de különösen az ügyvédek jelenlétét a gazdasági szférában, azáltal, hogy különféle vállalatok és társaságok élén szerepet vállaltak a dualizmus időszakában.² A századfordulót követően született olyan osztályozás is, amely magát az ügyvédi társadalmat is aszerint kategorizálta, hogy milyen mértékben értek hozzá a gazdasági társaságok pozícióihoz.³ Az 1910-es évek elején megjelenő dichotomikus megközelítés – annak ellenére, hogy társadalomtörténetileg nehezen lenne tartható – jól ragadta meg az egész ügyvédi karon belül zajló főbb folyamatok irányát: nevezetesen az ügyvédi foglalkozásúak magas fokú kapitalizálódását és kommercializálódását.⁴ A kétosztatúságot a témával foglalkozó történészek egy része előszeretettel adaptálta, nem kérdőjelezve meg a Szende Pál által markánsan kifejtett gondolatok alapjait.⁵ Nem került el a kutatók figyelmét az a jellegzetesség sem, hogy a gazdasági elit tagjai között rendkívül magas arányban voltak jelen a jogvégezettek a két világháború

1 A tanulmány *A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban* című, NKFI 132451 számú projekt keretében készült.

2 A teljesség igénye nélkül: Králik 1903: I. 330–338; Pásztor 1907: 84–86; Horváth 1910: 5; Szende 1912: 40–41; Buday 1916: 11–12. Közvetett formában, de erre utaltak a két világháború között is: Szilágyi 1926: 119, 121.

3 A „feudális” és „merkantil” ügyvédi kategóriák felállítása Szende Pál polgári radikális társadalomtudóstól származik. Az előbbi fogalmat, mely „nem teljesen szabatos, de kifejező műszóval” illeti az ügyvédi kar egy részét, Szende azokra értette, akik régi nemesi családból származnak, vagy azonosulnak az úri középosztály ideáljával, akik jó kapcsolatokat ápolnak a bíróságokkal és a közigazgatással, mivel összetartja őket az „osztály-érdek”. A feudális ügyvédek töltik be az állami hatóságok, kincstárak, állami vasutak jogi tanácsadói pozícióit, mint ahogy ők kapják általában a csödtömeg- és hagyatéki gondnokságokat. Bár többségében dzsentri származásúak, akadnak közöttük zsidók is, a „feudalizmus házi zsidái”. Szende 1912: 36–40. A merkantil ügyvédek ezzel szemben többségében zsidó származásúak, még ha számtalan más vallású és társadalmi állású polgár is van soraik között. Ezek az ügyvédek az ipar és kereskedelem területén dolgoznak, és kapcsolataik révén előszeretettel vannak jelen vállalatok alapításánál és üzemeltetésénél. A merkantil ügyvédség további jellemző vonása az ügyvédi praxis családon belüli örökítése. Szende 1912: 40–41.

4 Az ügyvédi pálya merkantil vonásait így fogalmazza meg: „az utóbbi évtizedekben teljesen kapitalizálódott és kommercializálódott”. Szende 1912: 41.

5 Kovács M. 2001: 43–44, 51; Tóth-Matolcsi 2018: 149–150; Berényi 2014: 66–72. A jogászai hivatások társadalomtörténetének ívét bemutatni szándékozó monográfia ugyanakkor nem vizsgálja az ügyvédek gazdasági szerepvállalását, de még csak említés szintjén sem foglalkozik vele. Navratil 2014.

között.⁶ Egy széles körű szociológiai felmérésen alapuló kutatás a századforduló ügyvédi kar társadalmi kétosztatóságát kiemelve ennek hagyományozódását figyelte meg az 1990-es évek magyar ügyvédségének vizsgálatakor.⁷

Arra a kérdésre, hogy milyen szerepet töltek be a korszakban az ügyvédek a vállalati életben, természetesen már született válasz. Hanák Péter megállapítása szerint hazánkban a menedzserréteg funkcióit látta el a vállalkozó típusú nagypolgári értelmiség, mindenekeelőtt az ügyvédség: „[...] minden nagybank és nagyüzem vezetőségében, felügyelőbizottságában megtaláljuk a jogtanácsost és érdekképviselőt (a befolyásos Kuncz Jenőt, a politizáló Mezei Mórt vagy Stiller Mórt), minden nagy építkezésnél, városrendezésnél a telekközvetítő ügyvédet” – írta a történész 1978-ban.⁸ Az általános – és eléggé leegyszerűsítő – megállapításon túl előfordul olyan ügyvédi pályáivék kiemelése is, mely a korszak jellemző karrierútjait hivatott jelölni.⁹ Ezek a szereplők ugyanakkor már nagyobb mértékben eltávolodtak a klasszikusnak számító ügyvédi szerepkörtől, gyakran ügyvédi irodát sem tartottak fenn, védői feladatokat ritkán vagy egyáltalán nem láttak el.¹⁰ A fentiekhez szorosan hozzákapcsolódik a vélekedés a magyar szakképesítés differenciáltságának alacsony fokáról, aminek köszönhetően még az első világháborút követően is a bankárok meghatározó része (nagyjából 60%-a) jogi végzettségű volt, mint ahogy a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első felében a gazdasági elit egészére elmondható a magas arányú jogi szakképesítés.¹¹ Ez a meghatározó részesedés egyaránt visszavezethető arra, hogy ekkoriban még nem létezett egyetemi szintű közgazdászképzés, másrészt pedig magán a jogi képzésen belül is több olyan tantárgy volt, melyek megteremthettek egy bizonyos szintű gazdasági jártasságot.¹²

A jogi képzésbe ágyazott gazdasági tantárgyak megléte nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy miért éppen az ügyvédek, illetve jogászok voltak az értelmiségi rétegek közül felülreprezentáltak a gazdasági pozíciókban. Nem mellékes szerepet játszott ugyanakkor az anyagi érdek sem: a századforduló Magyarországon a jelentős számú ügyvédség a gazdasági szféra felé való gravitálással válaszolt az egyre inkább megjelenő „túlzsúfoltság” kihívására.¹³ Az ügyvédség egy része a jövedelemszerzés miatt vállalt gazdasági tisztségeket, kezdett vállalkozásba, így biztosítva

6 Lengyel 1993.

7 Utasi 1999: 18–19, 60–62.

8 Hanák 1978: 444–445. A menedzserréteget pótló ügyvédek tézise könnyen befogadásra talált a szabadfoglalkozású hivatásokat vizsgáló monográfiában is: Kovács M. 2001.

9 Hanák 1978: 445; Hanák 1982: 581.

10 A menedzserré váló ügyvédekre kiváló példa a Chorin família története: Lengyel 1989: 57–58, 65.

11 Lengyel 1989: 114–116, 122; Klement 2009: 168. Hasonló tényezők figyelhetők meg a korabeli Németország és a második világháború utáni dél-amerikai társadalmakban. Rüschemeyer 1977: 104. A jogi végzettségűek gazdasági területen való alkalmazása egészen a 20. század utolsó harmadáig kitartott. Hartmann 1989.

12 A századfordulón (1900/1901. tanév) a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen a következő gazdasági tematikájú tárgyakat oktatták a joghallgatóknak: statisztika, nemzetgazdaság, pénzügytan, pénzügyi jog, kereskedelmi jog, váltójog, államszámviteltan. Tudományegyetem Almanachja 1901: 14–21.

13 Szende 1912: 35.

elegendő jövedelmet a középosztályi életszínvonal fenntartásához. Mivel a jogi képezés és az ügyvédi vizsga számított ekkoriban „a legáltalánosabb kvalifikációnak, amely úgyszólván minden hivatalra és állásra, melynél speciális szakismeretek előírva nincsenek, képesít”,¹⁴ az ügyvédi kamarába számtalan olyan szereplő is felvételét kérte, aki a későbbiekben egyáltalán nem a klasszikus jogi képviselőt kívánta folytatni.¹⁵ A kortársak emellett magával az ügyvédi kar felépítésével, az ügyvédi társadalom megoszlásával is magyarázták a nagyobb fokú affinitást a gazdasági életben. Az ügynöki munkakörök, illetve a gazdasági pozíciók halmozását ugyanis nem tiltotta az ügyvédi rendtartás. Ráadásul – az angol és a francia ügyvédséggel szemben – a magyar ügyvédi kar nem volt képviselői értelemben bifurkált: Magyarországon egységes ügyvédség létezett a tekintetben, hogy az ügyvédek mely bíróságokon járhattak el, milyen eljárási szinten képviselhetek ügyfeleket.¹⁶

A gazdasági szektorokban megjelenő ügyvédek a jövedelemszerzés mellett jelentős mértékben tudták növelni kapcsolati tőkéjüket is: a különféle tisztségek révén számos olyan társadalmi réteggel kerülhettek összekötetésbe, melyek további munkaalkalmat és bevételi forrásokat biztosíthattak számukra.¹⁷ De legalább ilyen fontos tényező volt az, hogy az ügyvédi pálya volt az egyik legbiztosabb alapja a közéleti szereplésnek és a politikai szerepvállalásnak. A politikai karrierre készülő jogászok természetesen a gazdasági szférán belül is megkezdheték kapcsolati hálózatuk felépítését.¹⁸ Az elmúlt időszakban sajnálatos módon nem került sor arra, hogy akár az egyének szintjén, akár egy reprezentatív mintafelvétel segítségével megvizsgálják az ügyvédek korabeli jelenlétét a gazdasági életben.¹⁹ Amennyire közkeletű és gyakran hangoztatott az ügyvédek gazdasági érdekeltisége, annyira hiányzik annak ismerete, hogy a ténylegesen ügyvédi praxist vivők milyen mértékben voltak jelen a gazdasági életben, és hogy milyen feladatköröket láttak el ezen a területen a dualizmus időszakában. Az már a hivatkozott megállapításokból is könnyen leszűrhető, hogy az ügyvédek társadalmára rendkívüli hatással bírt a dualista rendszer korának dinamikus gazdasági átalakulása. A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy a Szende Pál által megfogalmazott jelentékeny és az egész ügyvédi karra jellemző kapitalizálódás és kommercializálódás mértékét feltárjam.

14 Szende 1912: 194.

15 Králik 1903: I. 337–338.

16 Králik 1903: II. 23–32.

17 Utasi 1999: 84–96; Csizmadia 1999.

18 Szende 1912: 194–196.

19 A célzott vizsgálat hiánya nem jelenti azt, hogy más tematikájú kutatások ne tartalmaznának hasznos információkat az ügyvédek ilyen jellegű szerepköréről. Tájékozódhatunk például a malomiparban (Klement 2012a), illetve a kaszinói színházépítésben érdekelt jogászokról (Eöry 2010), mint ahogy a vasútépítésben szerepet vállaló ügyvédekről (Majdán 1995) és a magas számú pozícióbirtokosokról (Tomka 1997) is.

Amennyiben elfogadjuk azt az általános kijelentést, miszerint az ügyvédek jelentős súllyal képviseltették magukat ebben a szférában, akkor ezek az ügyvédek nyilvánvalóan széles kapcsolati hálóval rendelkeztek, mind saját szakmájuk reprezentánsai, mind a gazdasági szereplők között. A tanulmányban így arra vállalkozom, hogy a hálózat kutatás elméletét és módszertanát felhasználva bemutassam a dualizmus időszakában praktizáló ügyvédek gazdasági szerepvállalását, a gazdasági pozíciókból következő kapcsolati hálózatok kialakulását és módosulását.²⁰ Tehát nemcsak azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy milyen mértékben és milyen posztokon voltak jelen a vizsgálat alanyai az adott társaságoknál, hanem megmérem azt is, hogy az ügyvédek, gyenge kötések révén, milyen „mélységig” voltak integrálva a korszak üzleti-vállalkozói társadalmába, mennyire volt előrehaladott körükben a polgári társadalomba való beágyazottság.²¹

A hálózat kutatás remek lehetőséget kínál a fentebb megfogalmazott kérdések megválaszolására még akkor is, ha azt nem az eredeti koncepció jegyében kívánom alkalmazni.²² A Granovetter révén az 1980-as évek szociológiai kutatásában újra előkerülő²³ hálózat kutatás fényt deríthet az ügyvédek befolyásának kiterjedtségére és ennek (egyik) eredeti, a magyar középosztály és a polgári társadalom viszonyát érintő mozzanatára, makro- és mikroszinten egyaránt.²⁴ A tevékenységek és a tisztségek analízise mindezeket túl hozzájárulhat az ügyvédi professzionalizáció egyik fontos aspektusának vizsgálatához is.

A hálózatanalízis teljes körű alkalmazása ugyanakkor igényelné a kapcsolatok jelentéstartalmának feltárását is. Ez pedig azért nehézkes, mert máig tisztázatlan – a számos kutatás ellenére –, hogy az összekapcsolódások milyen tartalmat hordoznak a vállalati igazgatóságok között.²⁵ A kérdéskör megválaszolására született modellek valószínűleg együttesen képezik a személyi összefonódások értelmezési keretét.²⁶

20 A nemzetközi szakirodalmat szemlélve már többen foglalkoztak az ügyvédi kapcsolathálózatokkal. A chicagói ügyvédi kar szociológiai vizsgálata a hivatásosok közti kötődések erősségét és nélkülözhetetlenségét hangsúlyozta. Heinz–Laumann 1982: 211–231. Egy újszerű megközelítés az ügyvédi meghatalmazások bevonásával elemezte az informális kapcsolatok átalakulását. Eloire–Lemercier–Santarosa 2019.

21 Granovetter 1982; Bourdieu 1998: 166–167. A beágyazottság kérdéskörét illetően Mark Granovetter írását tekintettem irányadónak: Granovetter 1994. A gyenge kötések felderítésének néhány társadalomtörténeti példája: Halmos 2005; Klement 2012b; Bozsonyi–Horváth–Kmetty 2012.

22 Eredeti koncepció alatt értem a Linton C. Freeman által megfogalmazott négy jellemzőt, melyek közül a negyedik (számítógépes és matematikai modellekre való támaszkodás) nem képezi jelen kutatás részét. Freeman 2004: 3.

23 Schnegg 2010: 27.

24 A hálózatanalízis nyújtotta lehetőségekről a történettudomány területén lásd Reitmayer–Marx 2010: 876.

25 Pogány 2007: 59.

26 Az öt modell: finánciókmodell, koordináció és kontroll-modell, forrásdependencia-modell, menedzseri modell, osztálykohéziós modell. Pogány 1997: 59. 3. jegyzet. Az ügyvédek esetében eltekinthetünk a finánciókmodell érvényesülésétől, míg a koordinációs megközelítés elsősorban a jelentős befolyású pénzügyi ügyvédek, illetve a családi vállalkozásokat képviselő jogi képviselők esetében állhat fenn.

Nem vállalkozhattam az egész ügyvédi társadalom gazdasági pozícióinak totális elemzésére, így kutatásomat a fővárosra koncentráltam, és három időmetszetben szemléltem a multipozicionalitást.²⁷ Budapest a dualizmus időszaka alatt vált igazán az ország centrumává, ezt a pejoratív értelemben vízfejűségnek nevezett jelenséget az ügyvédek létszámának megoszlása is mutatja, az 1910-es években már minden negyedik ügyvéd a fővárosban dolgozott.²⁸ A választott három időmetszet (1890, 1899, 1910) pedig egyrészt képes megjeleníteni a dualizmus korszakának második felében a jogási társadalmon belül lezajlott jelentős átalakulást, másrészt jelentősége van abból a szempontból is, hogy a tárgyalt szerzők megállapításai a századfordulóra és az azt követő időszakra vonatkoztak.²⁹

A tanulmány alapjául szolgáló adatbázist két forrástípus összevetésével hoztam létre. Egyrészt felhasználtam a budapesti ügyvédi kamara³⁰ által kiadott, hitelesített ügyvédi lajstromkivonatokat, melyeket a kamarai titkár ellenőrzése mellett évente publikáltak, közölve a bejegyzett ügyvédek névsorát, valamint a kamarai választmányi tagok és tisztviselők nevét.³¹ A névsor emellett számot ad az ügyvédek lakhelyéről is. A kivonatokban szereplő ügyvédek gazdasági pozícióit a *Magyar Compass – Pénzügyi Évkönyv* című kiadványsorozatból gyűjtöttem ki.³² Az alkalmazott források értelmezéséhez mindenképp szükséges megjegyezni, hogy a hitelesített kamarai névsorban minden olyan ügyvéd szerepelt, aki ügyvédi tevékenységet kívánt folytatni a kamara illetékességi területén, azaz Budapesten és Pest megyében. A névsorba való felvezetést – mint ahogy egyébként az ügyvédi kama-

27 Multipozicionalitás alatt értendő, amikor egy szereplő legalább három gazdasági tisztséget (igazgatósági, felügyelőbizottsági, illetve operatív vezetői posztot) visel egyidejűleg. A fogalmat Lengyel György honosította meg hazánkban, aki azon aktorokat tekintette a gazdasági elit tagjának, akik legalább három tisztséget mondhattak magukénak. A pozíciók száma mellett fontos azok „minősége”, a vállalati hierarchiában elfoglalt helyzete is. Lengyel 1993. Az egy időben több vállalatban is posztokat viselő személyek vizsgálata a pénzügyi intézetek és az iparvállalatok kapcsolata miatt került a hazai történészek látókörébe: Tomka 1995; Tomka 1997; Pogány 1997; Kövér 2002; Kövér 2005. A legelterjedtebb megközelítés szerint két vállalat között akkor jött létre személyi összefonódás/összeköttetés, amikor az egyik vállalat vezető tisztségviselői helyet foglaltak a másik érintett vállalat vezetőtestületeiben is. A személyi összefonódás (interlocking directorates) vizsgálata a bankuralom tézisének cáfolatát eredményezte. Pogány 1997; Tomka 1997; Tomka 1999.

28 1891-ben 4202, 1900-ban 4507, 1910-ben pedig 6743 ügyvéd volt Magyarországon, közülük 1891-ben 739 (17%), 1900-ban 1069 (23%), illetve 1910-ben 1707 (25%) fő praktizált Budapesten. A Magyar Korona országában 1893, 1905, 1914.

29 Az 1874-ben bevezetett ügyvédi rendtartás már az 1870-es években kifejtette társadalmi hatását az ügyvédi kar összetételére, de a jelentős generációváltást a kortársak a századforduló idejére helyezték. Ez a folyamat ugyanakkor elválaszthatatlan az 1890-es évek végén megjelenő problémától, az ügyvédi hivatásúak „túlzaporodásától”. A kitűzött három időmetszet épp ezért alkalmas arra, hogy az átalakulás tendenciáira felhívja a figyelmet. Mivel nem állt rendelkezésemre az 1900. évből ügyvédi névsor, ezért a hozzá legközelebb álló 1899. évi vontam be a vizsgálat forrásbázisába.

30 Az ügyvédi kamarák felállítását az 1874. évi ügyvédi rendtartás rendelte el (XXXIV. tc.), a budapesti ügyvédi kamara mind szakmai súlyát, mind létszámát tekintve a legjelentősebbnek számított a 28 kamara között. Az ügyvédi rendtartás és a kamarák felállításának körülményeiről Korsós né Delacasse Krisztina értekezett: Korsós né Delacasse 2012.

31 Ügyvédi kamarai névsor 1890, 1899, 1910.

32 Magyar Compass 1890, 1899, 1910.

rába való belépést – az 1874-ben megalkotott ügyvédi rendtartás írta elő. Ez az irat tehát elejét veheti annak a vitának, hogy kit és milyen szempont alapján tekintünk a korszakban ügyvédnek. A gazdasági évkönyvek ugyanakkor kizárólag a részvénytársasági alapokon működő gazdasági társaságok személyi és könyvviteli adatairól tájékoztatnak, tehát sem a családi, sem a betéti társaságok esetében nem deríthető ki az esetlegesen előforduló ügyvédi jelenlét. A kiválasztott éveket és a feldolgozott forrásokat tekintve alkalom adódik tehát arra, hogy kvantitatív módon és egyéni szinten a hálózat kutatás révén egyaránt elemzés alá vonjuk az ügyvédek multipozicionalitását.³³

Ügyvédek a részvénytársaságokban: számok és arányok

Amikor a részvénytársaságok személyi állományáról beszélünk, akkor természetesen számtalan különféle pozíciót tudunk megkülönböztetni. Ezek a státuszok négy nagyobb kategóriába csoportosíthatók: operatív vezetők (igazgatók, vezérigazgatók), stratégiai vezetők (a részvénytársaság igazgatótanácsának tagjai) és ellenőrző szerepet betöltők (felügyelőbizottságok tagjai), valamint vállalati alkalmazottak. Az operatív igazgatók lényegében a vállalatok mindennapi működéséért feleltek, őket az igazgatósági tanács ellenőrizte és választotta meg, legtöbbször igazgatóságnak nevezték a több igazgató csoportosulását. A stratégiai vezetés az igazgatói tanács kezében összpontosult, felhatalmazásukat a társaság közgyűlésétől nyerték meghatározott időre. A vállalatok törvényeknek megfelelő működését és a részvényesek érdekeinek igazgatósági tagok általi képviselését a felügyelőbizottság tagjai ellenőrizték.³⁴ Jelen elemzés szempontjából az igazgatói tanácsi és felügyelőbizottsági posztok azért kerülhetnek egy kategóriába, mert általánosságban elmondható a felügyelőbizottsági tagok érdekazonossága a stratégiai vezetőséggel.³⁵

A tisztségek megoszlása azt mutatja, hogy 1890-ben a kamarai ügyvédek kis hányada volt érintett a gazdasági társaságok életében, legalábbis a részvénytársaságokat tekintve. A legtöbb poszt igazgatótanácsi (75) és felügyelőbizottsági (45) tagságok között oszlott meg, de jelentős volt még a jogtanácsosi beosztások száma is. A jogtanácsosi állást értelemszerűen ügyvédek, de legalábbis jogászok töltötték be, munkájukért fizetést kaptak, alkalmazotti státuszban álltak.³⁶ Ugyanakkor a jogtanácsos kiemelkedett a vállalati alkalmazottak hierarchiájából a tekintetben, hogy gyakran részt vett az igazgatótanácsi üléseken, jogi szaktudásából származó

33 A német nyelvű hálózatelméleti kutatások döntő részben a kvantitatív szemléletmódot részesítették előnyben, de nagyon gyakran ötvözték azt az individuális megközelítéssel. Haas–Mützel 2008: 53.

34 Klement 2012b: 83–86.

35 Kövér 2005: 94; Klement 2012a: 109–110.

36 Klement 2012a: 112.

észrevételei pedig nélkülözhetetlenek voltak a vállalatirányítás számára. Talán épp emiatt figyelhető meg az a tendencia, hogy a jogtanácsosok egyidejűleg igazgatósági tagságot, tehát szavazati jogot is nyertek. Az egy vállalatnál több pozíciót betöltő ügyvédek alacsony aránya (mindössze 5 fő) az 1890-es mintafelvétel esetében arra enged következtetni, hogy az említett trend csak a századfordulót követően vált markánsná.

1. táblázat. Az ügyvédek által betöltött gazdasági pozíciók megoszlása a három vizsgált metszetben, 1890, 1899, 1910

Év	Pozíciók száma (db)	Pozíciókat viselők száma (fő)	Kamarai ügyvédek létszáma (fő)	Pozíciókat viselők aránya (%)
1890	183	122	895	13,63
1899	626	291	1205	24,15
1910	1692	612	1884	32,45

Forrás: Magyar Compass 1890, 1899, 1910; Ügyvédi kamarai névsor 1890, 1899, 1910

Ennél sokkal fontosabb átalakulásra mutat rá az 1. táblázat két adatsora. Egyrészt a vizsgált húsz év alatt jelentősen nőtt a pozícióval bírók aránya, 1910-ben minden harmadik fővárosi ügyvéd magáénak mondhatott ilyet.³⁷ Még érdekesebb, hogy az egy főre eső posztok száma is nagymértékben emelkedett: míg 1890-ben egy budapesti ügyvéd átlagban másfél, addig 1910-ben már majdnem három (egészen pontosan 2,76) pozícióval rendelkezett. Ez természetesen egyszerre jelöli a dualista berendezkedés gazdasági modernizációját és az ügyvédek munkakörének vizsgált évtizedekben való módosulását: az 1890-től 1910-ig bemutatott időszakban egyértelműen tetten érhető a kamarai tagok fokozott kapitalizálódása és kommercializálódása. Amit az ügyvédi kar belső strukturálódásáról elmondhatunk a fenti adatok tükrében, az még nem jelenti feltétlenül az ügyvédi kar ilyen arányú befolyásnövekedését az egész gazdaság tekintetében. Mivel nem áll módomban – bár a *Compassok* segítségével megvalósítható lenne – az összes pozíció összeszámolása, nem tudható, hogy a két évtized során milyen mértékben emelkedett a posztok száma. Ennélfogva még az is előfordulhat – bár nem valószínű –, hogy részesedésük a gazdasági társaságok pozícióiból csökkent más társadalmi rétegekhez képest.³⁸

Az 1890-es év kapcsán megfigyelhető a pozíciók nagyobb csomópontba való sűrűsödése a gazdasági szektorokban. Kitéüntetett helyre kerültek a pénzügyintézetek, a tisztségek közel fele (84) valamilyen bank- és hitelintézet, illetve takarékpénztár kapcsán fordult elő.³⁹ Ez a jelentős mérvű dominancia ugyanakkor a pozíciók

37 Ez az arány még mindig elmarad a sokszor hangoztatott 50%-os részesedéstől. Kovács M. 2001: 44.

38 Az elemzés során nem ismertetem, hogy egy-egy társaság esetében mennyi volt az összes betölthető pozíció száma. Az egyértelmű, hogy sehol nem voltak abszolút, de még relatív többségben sem a vállalatok vezető tisztségeit tekintve.

39 Miként a *Magyar Compass* évkönyv, úgy én is öt nagy szektorba rendeztem a gazdasági pozíciókat: ezek nyomán pénzügyintézet, szövetkezeti, közlekedési, ipari és biztosítási posztokról beszélek az elemzés során.

funkció szerinti csoportosítása esetén nem mutatható ki: az igazgatósági tagságok 36%-a, a felügyelőségi tagságok 40%-a, míg az operatív posztok 33%-a tartozik a pénzüzetekhez. Ebből pedig arra következtethetünk, hogy az alkalmazotti státuszok emelték meg a pénzügyi terület jelentőségét az összesítésben.

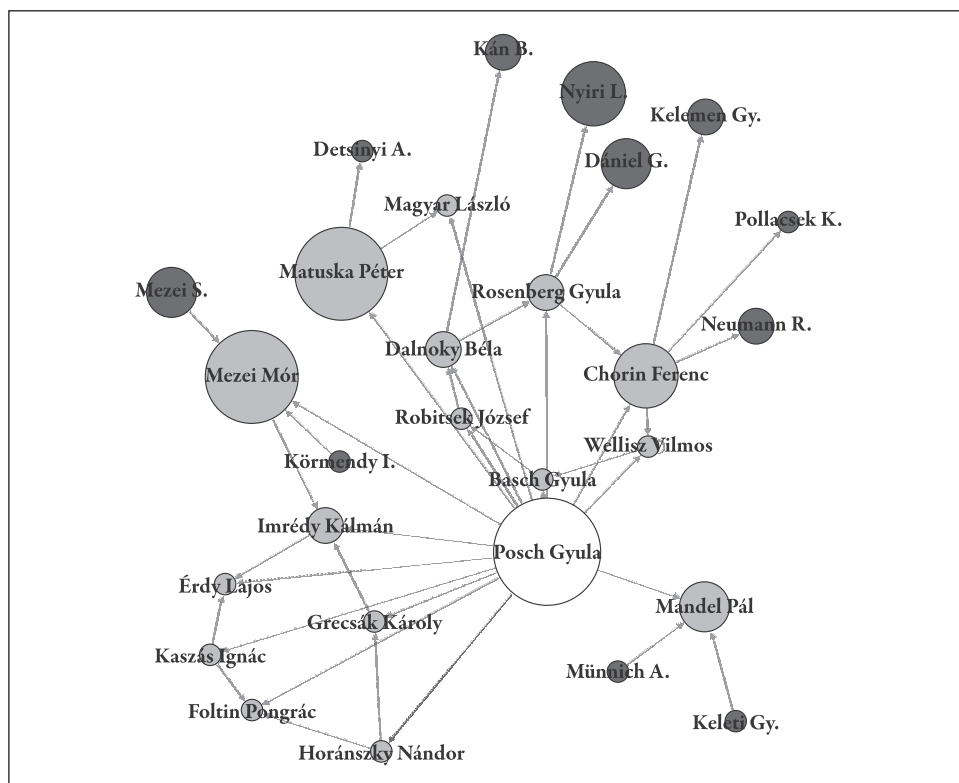
Más intézményekben szerepet vállaló ügyvédekhez képest jelentősebb számban tevékenykedtek kamarai tagok a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület (10) és a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete (7) kötelékében. A Fáy András által életre hívott első magyar pénzüzet egyesületi alapon szerveződött, így a stratégiai vezetés mellett működött egy 45 tagú választmány is.⁴⁰ A választmányban három, a felügyelőségben további kettő, míg az igazgatóságban egy ügyvéd szerepelt 1890-ben, alkalmazotti státuszban (jogtanácsos, ügyész, titkár) négyen álltak. Hasonló összetételt mutat a másik pénzüzet ügyvédek által bírt pozícióinak megoszlása: a négy alkalmazott mellett az összesen tizenegy stratégiai pozícióból egyet, az öt felügyelőségből pedig kettőt mondhattak magukénak gyakorló ügyvédek. Mind a két eset arra mutat rá, hogy a vizsgált társadalmi csoport a vállalatok életében szervesen részt vett, akár a döntéshozatalról, akár a jogi szaktudást érintő, technikai jellegű feladatokról volt szó.

A két pénzüzet között az ügyvédek révén nem állt fenn kapcsolat, azonban a több pozíciót birtoklók, több társaságnál is jelen lévők esetében felmerül, hogy vajon ápoltak-e kapcsolatot egymással. A Pesti Hazai takarékpénztár vizsgált jogászai közül – érdekes módon – egyedül Giczey Samu volt ott más társaságoknál, három felügyelőbizottsági poszt került neve mellé. A Kisbirtokosok intézetében felbukkanó aktorok kapcsolatainak magasabb fokú intenzitását elsődlegesen Posch Gyula⁴¹ kiterjedt kapcsolati hálója szolgáltatta.

40 1876-tól vette át a választmány feladatkörét a tíztagú igazgatóság, a felügyelőbizottság létszáma hat főre emelkedett. Fenyvessy 1890: 38.

41 Posch Gyula születése 1850–1851-re tehető, evangélikus családja nagy valószínűséggel a felvidéki Rozsnyóról származott. Klasszikus ügyvédi tevékenysége mellett már az 1880-as évektől ellátta a Magyar Országos Bank titkári, illetve vezértitkári feladatait, ekkoriban került be a fővárosi törvényhatósági bizottságába is. Társadalmi állását jól jelképezi, hogy vejei között tudhatta a régi nemesi Ghyczy család egyik tagját, illetve az ugyancsak nemes Kandó Kálmán mérnök-feltalálót. Gyászjelentés, 1923. november 5.; Fővárosi közgyűlési jegyzőkönyv 1885: 1885. október 14.

A továbbiakban azon vizsgált ügyvédek életrajzát közlöm röviden, akik legalább öt gazdasági tisztséget viseltek egyidejűleg.

1. ábra. Posch Gyula ügyvédi kapcsolatai gazdasági pozíciói alapján, 1890⁴²

Forrás: Saját szerkesztés Magyar Compass 1890 alapján

Posch Gyula a *Compass* tanúsága szerint hét pozíciót töltött be, a tisztségek számát tekintve ezzel az első helyre került az 1890-es évben. A Kisbirtokosok Földhitelintézetében és a Magyar–Francia Biztosító Intézetben egyaránt hat ügyvéddel érintkezett, míg sem az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt., sem a Magyar Ipar és Kereskedelmi Bank Rt. keretein belül nem található rajta kívül kamarai ügyvéd. A biztosítói szférában is megjelenő Posch Dalnoky Bélán⁴³ keresztül a Lloyd Magyar Viszontbiztosító Részvénytársaságról, míg Matuska Péteren keresztül a Magyar Jelzalog Hitelbankról szerezhetett értesüléseket. Utóbbi szerepe azért is figyelemre

42 Az ábrán Posch Gyulával közvetlenül, egy vállalaton keresztül érintkező ügyvédek (világos árnyalatú körök, teljes névalakkal) mellett feltüntettem azokat is, akik közvetetten, tehát egy ügyvéd közbeiktatása révén juthattak el a vizsgált szereplőhöz (sötét árnyalatú körök, rövidített névalak). Jelen és minden további ábrán az alanyok pozícióinak számát az ügyvédekhez kapcsolt körök mérete jelképezi.

43 Dalnoky Béla 1856-ban született Budapesten. Kezdetben Krajsnik Ferenc országgyűlési képviselő irodájában tevékenykedett, majd számtalan társaság jogi tanácsadói állását töltötte be. Az izraelita Dalnoky tetemes vagyont hagyott hátra, hagyatéka elsősorban értékpapírokat, az általa képviselt részvénytársaságok részvényeit tartalmazta. *Ország-Világ*, 1900. március 18. 232; Gyászjelentés, 1912. szeptember 26.; BFL IV. 1411. b.08855/1917. Dalnoky Béla hagyatéki iratai.

méltó az információáramoltatás szemszögéből, mert Matuska egyszerre volt igazgatótanácsi tagja és jogtanácsosa a Hitelbanknak. Posch lényegében közvetlen kapcsolatban állt a legtöbb státuszt felhalmozó, gazdasági érdekeltségű ügyvéddel (Matuska Péter, Mezei Mór, Chorin Ferenc),⁴⁴ de személyén keresztül az 1890-es évben gazdasági tisztséget viselő kamarai ügyvédek közel egynegyedéhez is eljuthatunk. Mindebből ugyanakkor még nem állapítható meg, hogy az említett szereplők milyen módon használták fel a pozíciók révén kialakult összefonódásokat, megtöltötték-e a kapcsolatokat tartalommal. Ennek megállapításához az igazgatósági gyűlések jegyzőkönyveit, más intézményi forrásokat, esetleg személyes jellegű iratokat kellene feldolgozni, amennyiben ilyenek rendelkezésre állnak.

A gazdasági pozícióknak köszönhető kapcsolati háló természetesen csak egyik forrása mind Posch Gyula, mind a többi ügyvéd tényleges társadalmi tőkájének. A fenti ábrán is szereplő Rosenberg Gyula⁴⁵ igazán személyes viszonyban állhatott Poschsal, akit nevezetessé vált párbaja segédjének kért fel 1885-ben.⁴⁶ A társadalmi érintkezés másik lényegi eleme volt a közös felekezeti hovatartozás, Posch Gyula az 1890-es évek elején például tagságot vállalt az evangélikus egyetemes zsinat egyik bizottságában, ilyen keretek között tovább erősíthette kapcsolatát szintén evangélikus kollégáival, Matuska Péterrel, Szedenics Jánossal vagy Győry Elekkel.⁴⁷ A „gyenge kötések” kategóriájába sorolható gazdasági tisztségek mellett tehát megfigyelhető az „erős kötések” jelenléte is a gazdaságilag aktív ügyvédek körében, igaz, ezek nem következnek szorosan a meglévő intézményi összefonódásokból.

Az 1890-es év tisztségeinek feltárása még egy ritkás szövésű hálózatot jelez, amennyiben vállalatok és társaságok felől közelítünk, szinte egyáltalán nem találhatóak ugyanis specializált „merkantil” ügyvédek, mint ahogy nem áll fenn közöttük jelentős számú gazdasági kapcsolódás sem. Posch Gyula személyi hálózata azonban ráirányítja a figyelmet arra, hogy a gazdasági területen tevékenykedő ügyvédek között már ekkor megjelent egy olyan csoportosulás, mely kiterjedt kapcsolati tőkájének köszönhetően szervesen kötődött az üzleti-vállalati érdekkörökhöz. A polgári és ügyvédi társadalomba való mély beágyazottságra és a társadalmi tőke konvertálására eklatáns példa lesz fia, ifj. Posch Gyula életpályája.⁴⁸

44 Matuska Péter 1841-ben született Liptószentmiklóson, a jogi tanulmányokat követően sikeres ügyvédi irodát tartott fenn. Az evangélikus ügyvédet 1872-ben országgyűlési képviselőnek választották, a Johannitarrend lovagja volt. Szinnyei 1902; Gyászjelentés, 1901. szeptember 22. Mezei Móra lásd a 97. jegyzetet. Chorin Ferencre lásd Lengyel 1989: 57–58; MÉL 1967: 285–286.

45 Rosenberg Gyula 1856-ban született Vas megyében, 1880-ban szerezte meg az ügyvédi oklevelet. A rövid ideig aljegyzőként is dolgozó Rosenberg a tengeri jogra szakosodott, az Adria M. Kir. Tengerhajózási Társaság jogtanácsosa és igazgatója volt évtizedekig. 1892-től több cikluson keresztül országgyűlési képviselő volt. Szinnyei 1906.

46 Szinnyei 1906. A párbaj tárgyalására természetesen Poscht is beidéztek tanúnak. *Pesti Hírlap*, 1884. január 23. 13.

47 Evangélikusok névtára 1891: 9.

48 Ifj. Posch Gyula apjához hasonlóan jogi végzettséget szerzett, két évtizedig ügyvédi praxist folytatott, 1928-ban a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület ügyvivő igazgatói székét foglalta el. 1943-ban a Magyar Nemzeti Bank elnökvévé nevezték ki. Szinnyei 1906.

A századforduló gyarapodása

Az 1899-es metszet adatai – a 2. táblázatban olvasható módon – jól tanúsítják, hogy meghatározó mértékben növekedett az ügyvédek aktivitása a részvénytársaságok életében. A posztok funkció szerinti megoszlása ráadásul jelzi azt is, hogy az ügyvédek stratégiai posztok révén növelték befolyásukat, az alkalmazotti státuszok (vállalati tisztviselő, ügyész, jogtanácsos) alig egytizedét tették ki az összes tisztségnek. A gazdasági pozíciók 80%-át ugyanakkor az igazgatósági tagságok (336) és a felügyelőbizottsági helyek (116) szolgáltatták, de figyelemre méltó az 50 esetben előforduló operatív irányítói szerepkör (igazgató, vezérigazgató, illetve ezek helyettesei) is. Másrészt ezen pozíciók gazdasági szektoronkénti eloszlása nagymérvű változást mutat az 1890-es állapothoz képest.

2. táblázat. Az ügyvédek által betöltött pozíciók gazdasági ágazat szerinti eloszlása, 1899

Gazdasági ágazat	Pozíciók száma (db)	Pozíciók megoszlásának aránya (%)
Pénzüstintézetek, takarékpénztárak	132	21,08
Szövetkezetek	70	11,19
Ipari társaságok	226	36,10
Biztosítóintézetek	19	3,04
Közlekedési vállalatok	179	28,59
Összesen	626	100

Forrás: Magyar Compass 1899; Ügyvédi kamarai névsor 1899

A gazdasági ágazatokat tekintve magas fokú kiegyenlítődés ment végbe a tisztségek megoszlásában: a tíz évvel korábban rendkívül domináns banki, hitelintézeti és takarékpénztári arány mértékletes visszaesése mellett legalább ilyen fontos az ipari vállalatok térnyerése. Minden harmadik poszt ez utóbbi kategóriába sorolható, és jelentős mérvű növekedés figyelhető meg a közlekedési vállalatok esetében is.

Az ipari vállalatok kitüntetett helyre kerülésében főleg az játszott szerepet, hogy számtalan, ipari tevékenységgel foglalkozó részvénytársaság alapításánál jelentek meg a társadalmi és anyagi tőkével is rendelkező ügyvédek.⁴⁹ Domináns jogász szerepről egy-egy konkrét ipari vállalat esetében azonban már csak módjával beszélhetünk, hiszen a százötvennyolc különféle vállalat több mint kétharmada csak egyszer tűnik fel az adatbázisban, harminchat vállalat vezetésében volt két, míg nyolc vállalatnál három ügyvéd pozícióban. Négy ügyvéddel csak három társaság állományában találkozhatunk.

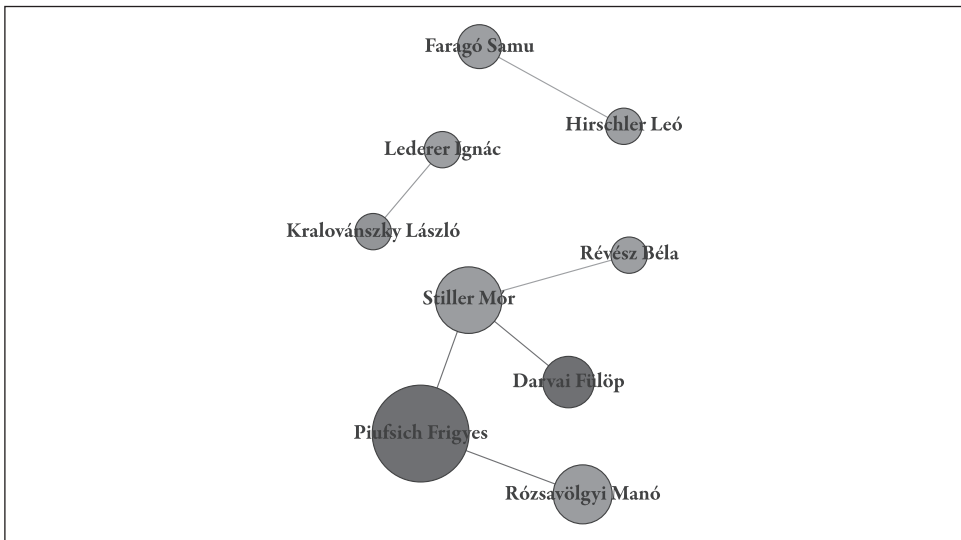
Nem mellékes módon az iparostársulások palettájának bővülésével megjelentek azok a merkantil ügyvédek, akik egy-egy ipari részágazatra koncentráltak,

49 Vö. V. Fodor (szerk.) 1995; Szakál 2002; Eőry 2010; Klement 2012a.

amennyiben eltekintünk másnemű ügyvédi praxisuktól.⁵⁰ E tekintetben beszélhetünk villamosenergiái, faipari, vasipari, illetve malomipari érdekeltségű ügyvédek-ről is. Az egy szakágazatban legtöbb tisztséget viselő Deutsch Izidor öt, villamosenergiát előállító részvénytársaságban rendelkezett igazgatótanácsi tagsággal.⁵¹ Hasonlóan magas szintű vállalati befolyással bírt Schulek Géza,⁵² aki négy villamosenergia-ipari társaságnál volt jelen, illetve Weiss Sándor, aki három faipari vállalat vezetésében fedezhető fel.

Más ipari szektorokhoz képest sok ügyvéd neve merül fel a malomipari vállalatok személyi állománya esetében, de még nem elég ahhoz, hogy hézagmentes kapcsolati hálózat ábráját produkálják az 1899-es időmetszetben.⁵³

2. ábra. Malomiparban érdekelt ügyvédek kapcsolódásai, 1899

Forrás: Saját szerkesztés Magyar Compass 1899 alapján

50 Azokat az ügyvédeket tekintettem ipari ágazatra specializáltaknak, akik legalább három, hasonló profilú ipari vállalatnál vállaltak szerepet a társaságok vezetésében.

51 Deutsch Izidor 1855-ben született, az izraelita vallású ügyvéd az aranyműves Egger családba házasodott be. A számtalan budapesti ingatlan tulajdonló Deutsch 1906-ban hunyt el. Bátyja, Deutsch Antal a malomipar területén tevékenykedett: több mint 30 évig volt tiszviselő a Viktória Gőzmalomnál. BFL IV.1411.b – 1875 – 03582 – Egger – árvászeki ügy; Gyászjelentés, 1906. augusztus 1.; MZsL 1929: 197, 212; Klement 2012a: 123, 126.

52 Schulek Géza 1853-ban a felvidéki Eperjesen született, evangélikus családba. Apja, Gusztáv is jogász volt. Miskolci református családba nőszült; távolabbi rokona volt Schulek Frigyes építésznek. MNL OL P 965. 2. Születési anyakönyvi kivonat: 1909. március 27.; Házassági anyakönyvi kivonat: 1909. március 27.; Gyászjelentés, 1905. december 17., 1917. augusztus 17., 1919. szeptember 5.

53 A malmok történetében gyakran előfordult, hogy egy család szorosan összekapcsolódott a vállalkozással, többségében ez a család szolgáltatta a jogtanácsost is. Klement 2012a: 145–146.

A tíz ügyvéd összesen húsz gazdasági pozícióval rendelkezett, és nyolc malomipari vállalat életében vett részt, zömében stratégiai szerepkörökben; mindössze a két jogtanácsosi tisztség nem sorolható ide. A malomiparban tisztséget vállalók jelentős része az ábra pólusain helyezkedett el, gazdasági kapcsolatok révén ugyanis nem kötődtek a gócpontokat képező csoportosulásokhoz. Az elemzett aktorok közül egyedül Rózsavölgyi Manó jelent meg egyszerre két malomvállalatnál.⁵⁴ Rózsavölgyi a Nemzetközi Wagonkölcsönző Részvénytársaság vezetőségében találkozott Piufsch Frigyesel, aki kapcsolatban állt Stiller Mórral.⁵⁵ Piufsch közvetítő funkciója azonban elhalványul annak tudatában, hogy Rózsavölgyi és Stiller egyidejűleg szerepet vállaltak a főváros törvényhatósági bizottságában,⁵⁶ mint ahogy a Magyar Jogászegylet gyűlésein is összefuthattak egymással.⁵⁷

Annak ellenére, hogy 1910-ben már tizenhét ügyvéd jelent meg húsz tisztséget viselve fővárosi és vidéki malmoknál, a közöttük lévő kapcsolati hálózat sémája kevés módosuláson esett át 1899-hez képest. Ez pedig azért mondható érdekesnek, mert ekkor már a malomiparban pozicionáltak között is található jelentős befolyású ügyvéd: e csoportba sorolható Kelemen Gyula tizenhat, Dalnoky Béla tizenkét, Deutsch Ignác és Simon Izidor nyolc-nyolc posztjával. Messze kiemelkedik a malomvállalatoknál megjelenő ügyvédek közül Schóber Béla harminckét gazdasági pozíciójával.⁵⁸ Az előbb felsorolt ügyvédek természetesen jelentős mértékben megemel-

54 Rózsavölgyi Manó (születési nevén Mordechai Márk) 1856-ban született pesti izraelita családba. Apja, Gyula „zeneműkereskedő” volt. Az ügyvéd 1887-ben házasodott be a Mannaberg kereskedőcsaládba. MNL OL P 965. 2. Születési anyakönyvi kivonat: 1891. február 26.; Házassági anyakönyvi kivonat: 1909. március 26.

55 Piufsch Frigyes 1842-ben született a fővárosban. A római katolikus ügyvéd kiterjedt ingatlantulajdonos révén felkerült az 1870–1880-as évek virilisjegyzékeire is. Az ügyvéd budapesti ingatlanai mellett a Pest megyei Nyáregyházán tartott fenn vidéki kúriát. Gyászjelentés, 1918. augusztus 8.; Magyar Almanach 1888; Borovszky (szerk.) 1910.

Stiller Mór 1842-ben született Miskolcon. Az izraelita származású Stiller az 1870-es években sajtó- és bűnügyekben volt védőügyvéd, később egyre inkább a kereskedelmi jog és a gazdasági társaságok felé fordult. 1870-ben kötött házasságot Ullmann Saroltával. Tevékenyen szerepet vállalt a közéletben, tagja volt a főváros törvényhatósági bizottságának. 1885-ben *A Jog* címen jogi szaklapot indított, érdemeiért 1898-ben megkapta a III. osztályú vaskoronarendet. A jelentős társadalmi tőkére szert tevő Stiller lányai udvarlótól is elvárta a legalább értelmiségi rangot: veje volt Grósz Gyula orvosdoktor és Oláh Dezső ügyvéd. Színnyei 1909; MNL OL P 965. 2. Házassági anyakönyvi kivonat: 1909. április 5.; Születési anyakönyvi igazolás: 1881. május 15.; BFL VII.184.a – 1893 – 0778. Házassági szerződés: 1893. május 31.; BFL VII.184.a – 1898 – 0532. Házassági szerződés: 1898. március 26.

56 Fővárosi közgyűlési jegyzőkönyv 1892: 2; Fővárosi közgyűlési jegyzőkönyv 1899: 30.

57 Jogászegylet tagjai 1901–1902.

58 A pozícióhalmozás egyszerre jelenthet jövedelemszerző technikát és hivatásszámba menő képviselői tevékenységet. A két, egymást nem kizáró tényező mellett megjelenhet a presztízsértékű és a lényegi pozíciók koncentrációja, kevéssé a hatalmi befolyás, mint inkább a kapcsolati tőke kiépítésének céljából. Halmos 2015: 155–156. A jelentős számú pozíció egy ügyvéd neve mellett ugyanakkor képezheti az adott szereplő társadalmi beágyazottságának mértékét, befektetései, részvényeinek nyomon követését vagy akár rokonok, családtagok érdekeinek védelmét is. Klement 2012a: 125–139. Az ügyvédi munkakör általános képviselői feladatokkal való kibővülése tehát a pozícióhalmozás, mely inkább reprezentatív és presztízsértékű tisztségeket, s nem valódi jelenlétet eredményezett. Schóber sem vállalkozhatott harminckét társaság döntéshozó gyűlésén való tényleges megjelenésére. Tomka 1997: 42.

ték a részcsoportha eső átlagos tisztségszámot: míg tíz évvel korábban egy malomiparban felbukkanó ügyvéd átlagosan két, addig 1910-ben már hét szerepkört mondhatott magáénak.

A fokozódó gazdasági jelenlét mellett természetesen szükséges szólni az ügyvédek személyi összetételének változásáról. A tíz ügyvéd közül mindössze kettő képviselt továbbra is malomvállalatot, igaz, mindketten tevőleges mértékben tudták növelni kapcsolataikat. Így a harmadik mintavétel időpontjakor még mindig két malomnál felügyelőségi tag Rózsavölgyi mellett Simon Izidor volt az, aki látványos társadalmi potenciálra tett szert.⁵⁹ Simon az 1870-es évek végén jogtanácsosként kezdte meg pályafutását a Concordia Gőzmalom kötelékében, 1900-ban választották be a malom felügyelőbizottságába.⁶⁰ Az 1900-as évek elején megtartotta a malom jogi tanácsadói státusza mellett egy vidéki takarékpénztár vezető tisztségét, sőt, 1910-ben egyszerre három bányavállalatban kapott stratégiai vezetői, illetve ellenőrzői megbízatást.⁶¹ A királyi tanácsosi rangot elnyerő Simon Izidor még az 1930-as években is praktizált.⁶²

Simon társadalmi beágyazottsága nagymértékben támaszkodhatott a Concordia malomban másfél évtizedig vezető pozícióban tevékenykedő Kelemen Gyulára,⁶³ akin keresztül tizenkét másik gazdaságilag aktív ügyvéddel léphetett kapcsolatba, köztük a legbefolyásosabbal, az 1910-ben negyvenkilenc posztot viselő Mezei Mórral. Legalább ilyen szintig meghatározó Simon kapcsolódása a Borsodi Szénbánya Részvénytársaság három szereplőjéhez, az igazgatótanácsi tag Fenyő Soma⁶⁴ például egyszerre jelenthetett kontaktust Schóber Bélához, Fellner Frigyeshez vagy Piufsch Frigyeshez. Simon kapcsolathálózatából tehát kitűnik, hogy kizárólag a gazdasági tisztségeket tekintve negyvenhárom ügyvéddel állt közvetlen, illetve elsőfokú közvetett érintkezésben, ezen aktorok pedig összesen háromszáznegyvenhárom pozíció felett rendelkeztek.

Simon Izidor eklatáns példája a malomiparban szerepet vállaló, majd a bányáiparban is érdekeltséget szerző, magas kapcsolati tőkével rendelkező merkantil ügyvéd típusának. A századfordulón helyzetét megőrző Rózsavölgyi Manó mellett ráadásul nem található olyan személy az 1899-es és 1910-es adatfelvételben, aki a malomiparból indulva jelentős társadalmi tőkére tudott volna szert tenni. A Con-

59 Rózsavölgyi egészen 1914-ig, közel húsz évig vett részt a Viktória Gőzmalom felügyelőbizottságának munkájában. Klement 2012a: 144.

60 Klement 2012a: 153, 194. A budapesti ügyvédi kamarába 1876-ban lépett be. Ügyvédi kamarai névsor 1910.

61 Simon 1852-ben született Lengyeltótiiban, apja nagykereskedőként nyert boglári előnévvel nemességet. A malomalapító és tőzsdei alelnök apa mellett testvére, Jakab is érdekelt volt a malomtársaságok világában. 1940-ben hunyt el. Klement 2012a: 153; Gyászjelentés, 1940. április 17.

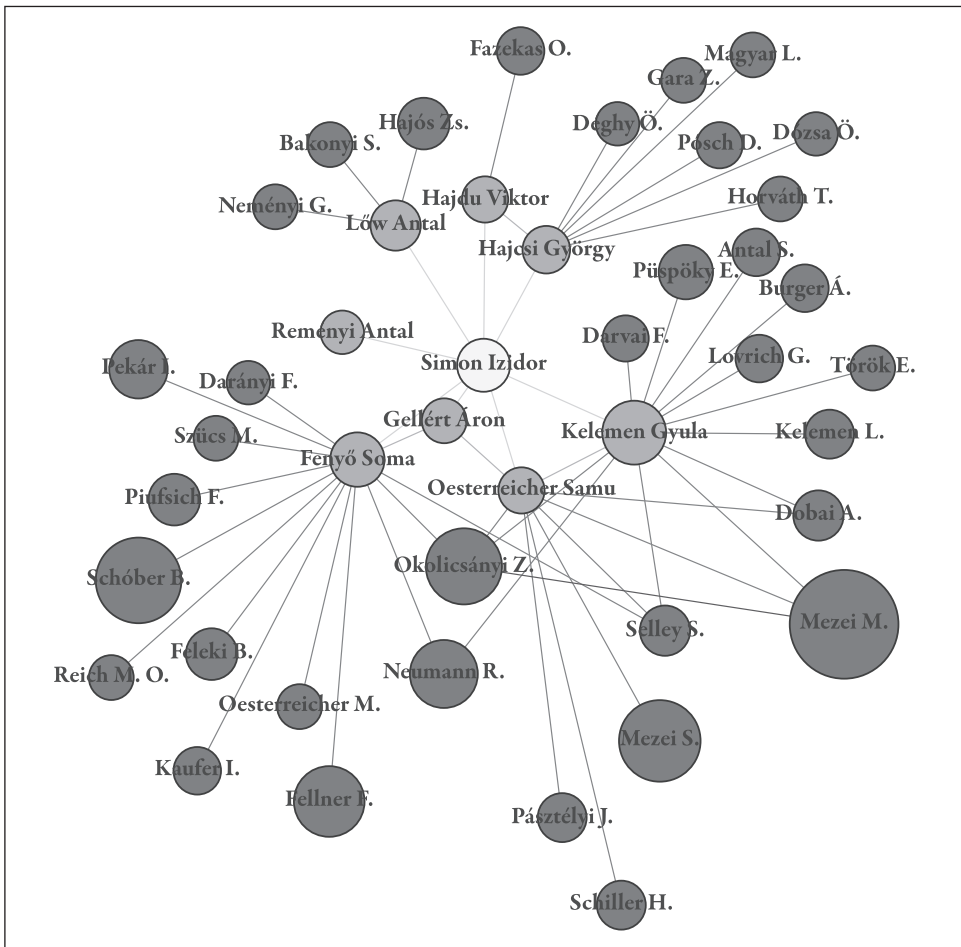
62 *Ügyvédi Közlöny*, 1934. október 27.

63 Kelemen Gyula 1856-ban született Pesten. 1881-ben szerzett ügyvédi diplomát, alelnöke volt a Budapesti Ügyvédi Körnek. A bodajki nemesi előnevet viselő ügyvéd 1922-ben hunyt el, római katolikus szertartás szerint temették. Gyászjelentés, 1922. szeptember 6.; *Ország-Világ*, 1900. március 25. 253.

64 Fenyő Soma pontos származási adatait nem sikerült kideríteni. Az azonban témám szempontjából információértékkel bír, hogy felesége Mandel Pál második lánya, Margit volt. *Az Újság*, 1908. február 8.

cordia malomban jogi szaktudása miatt állást elnyerő Simon 1890-ben két, 1899-ben négy, míg 1910-ben már nyolc tisztséget viselt. Szakmai hírneve, melyből eredeztethető kapcsolati tőkéjének alapja, megteremtette a lehetőségét annak, hogy klasszikus ügyvédi tevékenység helyett gazdasági társaságok vezetéséből és ellenőrzéséből tartsa fenn egzisztenciáját. Személye ezért is jól jelképezi mind a Szende által merkantilnak nevezett ügyvédi réteg, mind az egész ügyvédi kar kapitalizálódását az első világháború előtt.

3. ábra. Simon Izidor kapcsolathálózata, 1910

Forrás: Saját szerkesztés Magyar Compass 1910 alapján

A Simon által is képviselt bányaiiparág nagyobb mértékű felülreprezentáltságot mutat a gazdaságilag aktív ügyvédek részéről, mint a korábban részletezett malomipar. 1890-ben még csak Chorin Ferenc, Kelemen Gyula, Piufsich Frigyes,

Stiller Mór és Matuska Péter található meg négy bányavállalat kötelékében, jelentősen eltérő mértékű befolyással és különböző szerepkörökben. A Salgótarjáni Kőszénbánya elnök-igazgatói posztját betöltő Chorin és a bankéletben is foglalkoztatott Matuska hat pozíciójával ekkor már kiemelkedett társadalmi tőke tekintetében az ügyvédek többségének köréből, hozzájuk zárkózott fel a karrierjét az Első Erdélyi Aranybánya Részvénytársaságnál kezdő Kelemen Gyula, részben köszönhetően a Dévaványai Hévíz Rt. igazgatói tagságának, mely vasút elnöki tisztét Chorin Ferenc foglalta el. Piufsich és Stiller ugyanakkor közösen jelent meg az Észak-magyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat életében, előbbi mint jogtanácsos, utóbbinak viszont ez volt 1890-ben az egyetlen gazdasági tisztsége.

1899-ben Chorin Ferenc már az Esztergom-Szászvári Kőszénbánya elnöki feladatait is ellátta, Matuska Péter pedig igazgatósági tagból avanszált elnökké. Jól kamatoztatta kapcsolatait Kelemen: a századfordulókor immár két gépgyár igazgatóságában helyet kapott, valamint ügyvivő igazgató volt a Hazai Banknál, de a bányavállalatok tekintetében nem nőtt pozícióinak száma. Az Észak-magyarországi Kőszénbánya alapította Esztergom-vidéki Kőszénbánya vezetőségében is kapott szerepet Stiller Mór, ugyanígy fellelhető a két társaságnál Darvai Fülöp. Chorinon, Stilleren és Darvain kívül egyébként csak a tizenhat tisztséget viselő Münnich Aurél volt az,⁶⁵ aki 1899-ben két bányavállalatnál rendelkezett érdekeltséggel. A tíz évvel korábbi állapothoz képest tehát egyedül Piufsich nem jelent meg bányatársaságok körül, míg a tizenegy új személy között fellelhető Hajcsi György⁶⁶ vagy éppen Simon Izidor neve.

Az 1910-es adatfelvétel tanúsága szerint ekkor már ötvennégy kamarai tag jelenített meg valamilyen bányatársaságot, így nem meglepő, hogy három részvénytársaságnál már négy ügyvéd volt egyidejűleg megtalálható. Ezen tisztségviselők ráadásul más szintéren is kapcsolatot ápolhattak egymással „gyenge kötéseik” révén: a Magyar–Horvát Szénipar Rt. elnöke, Veszter Imre⁶⁷ és jogtanácsosa, Bácskai Albert közösen számolt fel egy csatornázási műveletekre szakosodott vállalkozást, Veszter neve ezenkívül Farkas Imre igazgatótanácsi taggal együtt jelent meg egy

65 Münnich Aurél 1856-ban született Iglón, Szepes megyei cipszer nemesi családban. Az 1882-ben ügyvédi oklevelet szerző evangélikus Münnich már pályafutása elején pénzügyi jogi képviselőként látta el, sőt, 1884-ben országgyűlési képviselőnek is megválasztották. Politikai tevékenysége mellett honvédségi szolgálatot látott el, 1898-ban már címzetes honvéd őrnagyi rangot viselt. A Ferenc József-rend középkeresztjének, illetve Igló város díszpolgári címének birtokosaként 1906-ban hunyt el. Gyászjelentés, 1906. április 29.; Színnyei 1903; *Ország-Világ*, 1900. március 18. 231.

66 Hajcsi György 1861-ben született evangélikus értelmiségi családba Rozsnyón. A számtalan gazdasági társaság körül tevékenykedő ügyvéd ingatlanai után is nagy bevétellel rendelkezett. Hajcsi a bányai evangélikus egyházkerület tisztségviselője (jegyző) volt. Bányai egyházkerület címtára 1901: 4; MNL OL P 965. 2. Születési anyakönyvi kivonat: 1909. március 17.; BFL VII.173.a – 1911/3498. Értesítés közlése: 1911. november 9.

67 Veszter Imre 1839-ben született Késmárkon, evangélikus családban. Apja, Veszter Pál országgyűlési követ és Késmárk polgármestere volt. Veszter ügyvédi tevékenységét Nagykanizsán kezdte meg, közel két évtizedes praxis után költözött Budapestre. Több cikluson keresztül országgyűlési képviselő, 1915-ben hunyt el. Színnyei 1914; Gyászjelentés, 1915. március 29.

népbank szövetkezeti társulásában. A gazdasági állásai miatt kitüntetett helyen szereplő Szivák Imre⁶⁸ és Baross János⁶⁹ a Szápári Kőszénbánya vezetőségében való közös tagságon kívül még további három társaság közgyűlésén léphetett kapcsolatba egymással. Pozícióik révén pedig feltételezhető, hogy a Törlesztési Bank valamilyen mértékben érdekeltséggel bírt az említett kőszénbánya finanszírozásában vagy tulajdonlásában, a két ügyvéden kívül egyébként egyetlen közös személy sem található a vállalat és a bank vezetésében.

A bemutatott húsz év végére a bányai társaságok körében egyedül Stiller Mór őrizte meg mindvégig státuszát, ő 1910-ben a már meglévő két poszt mellé egy igazgatósági tagságot szerzett a Magnezit Ipar Rt. vezetőségében, ezzel pozícióinak számát kilencre emelte. A malomipari szektorban tekintélyes Simon Izidor a bányai parban is letette névjegyét, Stillerhez hasonlóan három bányánál szerepelt a neve, míg további négy egyén fedezhető fel legalább két bányavállalatnál.

Az egy szektorban gyakran előforduló ügyvédek esetében felmerül a kérdés, hogy milyen szempontból volt fontos a társaság számára legalább névleges jelenlétük. Kiterjedt kapcsolati hálójuknak és társadalmi tőkájuknek köszönhetően az ügyvédek információszolgáltató aktorokként működtek közre az üzleti-vállalati életben.⁷⁰ A jogi szaktudás mellett tehát legalább ilyen mértékben jelentős volt a jogászok jólértesültsége, illetve jelenléte egy-egy részvénytársaság élén.⁷¹ Ez az információáramoltató szerepkör feltételezhető akkor, amikor két hasonló profilú vállalat vezetőségében kizárólag egy ügyvéd az összekötő kapocs.⁷² Példa erre Stiller Mór is, aki a gazdasági pozíciók tekintetében az egyetlen hidat képezte az Észak-magyarországi Egyesített Kőszénbánya és az Esztergom-vidéki Kőszénbánya, illetve a Magnezit Ipar Részvénytársaság között. Hasonló szerepet játszhatott Fenyő Soma a Borsodi Szénbányák Rt. és a Magyar Aranybányák Rt. vonatkozásában, de ugyanez feltehető Dalnoky Béla esetében is, aki a Felső-magyarországi bányatársas-

68 Szivák Imre 1849-ben született Kunfélegyházán, apja „mesterember” volt. A római katolikus vallású Szivák életének nagy részében országgyűlési képviselő volt. Alapítója volt a Magyar Jogászegyletnek, hosszú évekig pedig a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöki tisztét is betöltötte. Közreműködött az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézet megalapításában, érdemeiért az uralkodó a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki. Szinyei 1908; Gyászjelentés, 1912. március 20.; MNL OL P 965. 2. Születési anyakönyvi kivonat: 1862. november 3.

69 Baross János 1875-ben született jómódú középbirtokos családba, mely a bellusi nemesi előnevet bírta. Az országgyűlési képviselő és közgazdasági szakíró rövid ideig folytatott csak ügyvédi gyakorlatot, elsősorban agrárjogi kérdésekkel foglalkozott. A római katolikus politikus-ügyvéd a főváros törvényhatósági bizottságának is tagja volt, 1926-ban hunyt el. Gyászjelentés, 1926. szeptember 7.; Révai Nagy Lexikon 1911: 638.

70 A szociális egyesületek és szervezetek szaktudás-, illetve tapasztalatátadó funkcióját szintén a hálózat kutatás segítségével kívánták feltárni: Rodogno–Struck–Vogel (eds.) 2015.

71 Ebben az esetben (kizárólag egy-egy ügyvéd az összekötő elem két azonos ágazatba tartozó vállalat esetén) nagy valószínűséggel a forrásdependencia-modell érvényesülését figyelhetjük meg az „interlockok”-nak köszönhetően. Pogány 1997: 59.

72 A pénzintézetek és ipari társaságok közötti személyi összefonódás kevésbé a bankdominanciát, inkább az információközvetítést jelentette. Tomka 1999: 135–143.

ságnál és a Glasner család által vezérelt Kissebesi Gránit Kőbányák Részvénytársaságnál volt aktív.

A fentiekén túl természetesen nem egy olyan szituációra akad példa, amikor az ügyvéd mellett más személyek is egyidejűleg voltak jelen azonos érdekeltsgű vállalatoknál. Simon Izidoron kívül mind a Borsodi Szénbánya és a Magyar Általános Kőszénbánya, mind az utóbbi és az Általános Magnezit Rt. vezetőségében négy azonos személy található. Két, ugyanazon francia érdekkörbe tartozó kőszénbánya személyi állományának zöme is megegyezik, a tulajdonosokon kívül azonban mindkét társaság vezetőségében ott van Bató Henrik budapesti ügyvéd. Az eddig nem említett Ihász Aladár szintűgy nem egyedüli kapocs 1910-ben két erdélyi bányavállalat között, rajta kívül ugyanis két felügyelőségi tag is azonos volt.

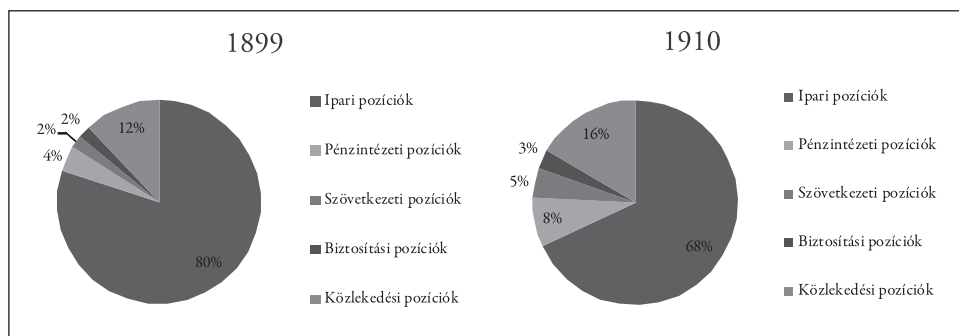
A bányaiiparban részt vevő ügyvédek pozícióinak közelebbi vizsgálata alkalmas tehát arra, hogy felhívja a figyelmet a szereplők információáramoltató funkciójára, mint ahogy hangsúlyossá válik a jelenlétük akkor is, amikor nem kizárólagos összekötők a vállalatok között. A bizonyos ipari szektorokban tisztségeik révén felülreprezentált ügyvédek esetében a társadalmi tőke kivetülésével magyarázható az, hogy befolyásos bankárokkal, vállalkozókkal és kereskedőkkel közösen foglalnak el gazdasági posztokat, stratégiai tisztségeket. Lényegében ezek az aktorok hol közvetítői rendeltetésük, hol társadalmi befolyásuk okán tevőleges és mindennapi kapcsolatban álltak az üzleti-vállalkozói szereplőkkel. Gazdasági tisztségeik által létrejövő „gyenge kötések” tehát segíthették őket abban, hogy társadalmi integráltságuk egy magasabb szintre lépjen, s kialakítsák beágyazottságukat a tőkeerősebb társadalmi rétegek körében.

Specializált merkantil ügyvédség?

A merkantil típusú ügyvédség ipari területen való jelenléte egy további meghatározó vonást hordozott magán. A malomipari és a bányaiipari ágazatban egyszerre több vállalatnál pozicionált ügyvédekről ugyanis általában elmondható, hogy döntő hányadban ipari társulásoknál foglaltak el tisztségeket. Az 1899-ben tíz, míg 1910-ben harminchat ipari területre specializálódott ügyvéd ez irányú térnyerését többségében közlekedési és pénzügyi tisztségek egészítették ki, jelentős mértékben lemaradva az ipariaktól. A 2. ábra közlekedési posztjainak felét ráadásul egyetlen személy, Neumann Rafael képviselte.⁷³

⁷³ Neumann Rafael az 1840-es évek elején született Pápán. Az érdemeiért 1906-ban a nagyhanti nemesi előtagot elnyerő ügyvéd a német birodalmi főkonzulátus jogtanácsosa volt, több porosz koronarend birtokosaként 1912-ben, izraelita vallásúként hunyt el. Fia, Aurél, aki családnévét Dobaira változtatta 1901-ben, szintén az ügyvédi hivatást választotta. Kempelen 1913: 463; MNL OL P 965. 2. Születési anyakönyvi kiadvány: 1909. április 19.; Geni adatbázis (gyászjelentés): 1912. november 17.

4. ábra. Ipari ágazatra szakosodott ügyvédek pozícióinak megoszlása gazdasági szektoronként, 1899, 1910

Forrás: Saját szerkesztés Magyar Compass 1899, 1910 alapján

Az 1910-es évet nézve a malomipari karrierkezdő és a bányaiipari befolyás példáin kívül már egyre több sajátos profilú, iparban érdekelt ügyvédet találunk.⁷⁴ Az ingatlanfejlesztési tevékenységi körhöz tartozó gazdasági társaságok vezetőségében is megjelentek. Pereszélyni Aladár a Budapesti Építő Részvénytársaság igazgatótanácsai és jogtanácsosi tisztsége mellett jelen volt a Saját Otthon Rt. közgyűlésein, de még markánsabb irányultsággal rendelkezett Halom Dezső: a Magyar Általános Ingatlanbank vezérigazgatója három ingatlanépítéssel foglalkozó vállalat stratégiai vezetésében is megjelent 1910-ben, és jogtanácsosként képviselte a Hitel és Leszámitolóbank Részvénytársaságot. Az újonnan megjelenő, egy-egy ipari ágazathoz szorosan kötődő személyeken kívül voltak olyanok is, akik univerzális érdeklődést mondhattak magukénak az ipari szektoron belül. Ilyen ügyvéd volt ifj. Chorin Ferenc⁷⁵ vagy Szirmai Rikárd.⁷⁶

Ifjabb Chorin – édesapja örökébe lépve – már a századforduló idején igazgatósági tag volt a Salgótarjáni Kőszénbányában, egy brikettgyárban, egy mészégetőben, egy cipőgyárban és két textildolgozóval foglalkozó vállalkozásban. Az ügyvéd neve olvasható a báró Hatvány Lajos által 1910-ben alapított Nyugat

74 Mind Baracs Marcell, mind Dömötör Mihály az 1900-as évek elején jelent meg két-két fővárosi téglagyárnál, közöttük az a Komlós Ágost képezte az intézményi kapcsolatot, aki egyszerre három építőipari vállalkozásnál szerepelt. Komlós így a Közöséges Tömör Faltéglákat Gyártó Rt.-ben Dömötörrel, az Újlaki Téglá és Mészégető Rt.-ben pedig Baraccsal találkozott rendszeresen.

75 Ifj. Chorin Ferenc 1879-ben született Budapesten. 1904-ben szerzett ügyvédi oklevelet, az első világháborút követően azonban felhagyott ezzel a praxissal, és a Salgótarjáni Kőszénbánya igazgatója, majd elnöke lett. A két világháború között Magyarország egyik legbefolyásosabb üzletembere, a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, felsőházi tag volt. A náci megszállás idején vagyonát hátrahagyva emigrált, New Yorkban telepedett le. MÉL 1967: 286.

76 Szirmai Rikárd 1860-ban született pesti izraelita családba. 1882-ben felvette a római katolikus vallást, családnevét (Spitzer) pedig 1888-ban, nősülése előtt magyarosította. A szabadalmi jog területén tevékeny ügyvéd 1918-ban hunyt el. Gászyjelentés, 1918. július 27.; MNL OL P 965. 2. Születési anyakönyvi kivonata: 1909. április 1.

Könyvkiadó Részvénytársaság vezetőségében is.⁷⁷ Szirmai hasonlóan számos ipari társaságnál felbukkant az 1910-es évben: három villamosenergia-szolgáltató mellett két téglagyárnál és egy szivattyúgyárnál töltött be valamilyen vezető tisztséget, míg a Magyar–Belga Fémipargyár Rt.-nél vállalati ügyészként tevékenykedett. A Danubius Balesetbiztosító jogtanácsosaként is működő ügyvéd 1910-ben tizenhárom tisztséget birtokolt.

Pusztán az ipari gazdasági pozíciókat elemezve két, nem kevésbé jellemző aspektus került reflektorfénybe. Mind az 1899-es, mind az 1910-es adatfelvétel rámutatott arra a tendenciára, hogy a posztokat birtokló ügyvédek jelentős része előszeretettel vállalt ipari társulásoknál vezetői státuszt. A fentieket figyelembe véve elmondható, hogy a kamarai ügyvédség egy része specializálódott a gazdasági szférára, ezen belül pedig különösen az ipari szektorra. Ezt támasztja alá, hogy az előbb elemzett ügyvédi tisztségek 80%-a (1899), illetve 68%-a (1910) ipari társaságnál állt fenn, illetve azon aktorok befolyásának növekedése, akik univerzális módon sokféle ipari társulás életében megjelentek (Münnich Aurél, ifj. Chorin Ferenc, Szirmai Rikárd). Ráadásul a merkantil ügyvédek és pozícióik számának meghatározó növekedése mellett megfigyelhető magán a merkantil ügyvédségen belül zajló specializáció is. Már az első időmetszetben sikerült kategorizálni azokat a szereplőket, akik minimum három, azonos tevékenységi körű vállalkozásnál egyidejűleg jelentek meg. Az ipari szektoron belül az adott ügyvédek egy-egy részágazatra való koncentrációja az 1910-es évre még dinamikusabban alakuló formát öltött. A merkantil – és ezzel az egész – ügyvédi társadalmon belüli státuszemelkedés és karrierépítés útja indulhatott akár a malomiparból (Rózsavölgyi Manó), akár a bányaiparból (Stiller Mór), vagy ezek együtteséből (Simon Izidor, Kelemen Gyula), mint ahogy lehetőséget kínált erre a bankélet és az ingatlanfejlesztés összekapcsolása (Halom Dezső) is.

A merkantil típushoz sorolt ügyvédek ipari területen való közreműködése nem csak a kettős specializáció szempontjából tartogat újszerűséget. A szakirodalomban gyakran található az ügyvédek modernizációs elköteleződésére vonatkozó kijelentések.⁷⁸ Az iparban tisztséget betöltő ügyvédség előbbieken részletezett befolyása ugyanakkor alátámaszthatja azt a megállapítást, hogy jelentős szerepet vállaltak a dualizmus kori gazdasági élet kialakításában és üzemeltetésében. A bányai parttól kezdve a villamosenergia-iparon és az építőiparon át egészen a lap- és

77 Az igazgatóságot báró Hatvany Lajos, ifj. Chorin Ferenc, Osvát Ernő, Ignótus Veigelsberg Hugó, Miklós László, Wilhelm Artúr és Brüll Alfréd alkotta. A héttagú igazgatóság belső erőviszonyait jól példázza, hogy a céget jegyző két igazgatósági tag közül az egyiknek mindig ifj. Chorinnak, Hatvanyinak vagy Miklós Lászlónak kellett lennie. *Magyar Compass* 1910: II. 1155.

78 Navratil Szonja az ügyvédek modernizációs elköteleződésén egyaránt értette a modern jogállamiság kereteinek kidolgozását (például igazságszolgáltatás) és a kapitalizálódó gazdaság konjunktúrájának képviselését. Navratil 2014. Tóth-Matolcsi László ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a 20. század elején az ügyvédi kar modernizációs törekvéseinek középpontjába a szakmai modernizáció, az elkülönülő jogászai szakmák viszonyainak átalakítása került. Tóth-Matolcsi 2018.

könyvkiadó vállalatokig fellelhetőek a stratégiai vezetésben és az ellenőrző testületekben, lényegében tehát nincs olyan pozíció vagy iparág, ahol jelenlétüket ne lehetne kimutatni a 19. század végi és a 20. század eleji Magyarországon. A vizsgált ügyvédek egy részének kezében jelentős mértékű kapcsolati és társadalmi tőke összpontosult, ami nagyban hozzájárult a modernizáció sajátos adottságainak kiépítéséhez a vállalkozói életben, a polgári társadalomban és az ügyvédi foglalkozás keretein belül egyaránt.⁷⁹

Operatív szerepben: ügyvédek igazgatókként

Az eddigiekben együtt tárgyaltam az operatív vezetői szerepköröket a stratégiai és ellenőrzői posztokkal, illetve az alkalmazotti státuszú jogtanácsosokkal és vállalati ügyészekkel. Az ügyvédek által elfoglalt pozíciók funkció szerinti kategorizálása azonban egy újabb aspektusra hívja fel a figyelmet, valamint az operatív posztok (vezérigazgató, aligazgató, igazgató és igazgatóhelyettes) különálló bemutatása még tovább erősíti az ügyvédek által bírt magas szintű társadalmi tőke és befolyás melletti érvelést.

1890-ben titenöt alany rendelkezett tisztviselői szinten a legmagasabb beosztással, ügyvéd volt például az Első Magyar Szövő és Kötőgyár elnök-igazgatója, Németh Imre, de kiemelkedett e tekintetben a már többször említett Chorin Ferenc is. Az operatív vezetői funkciók jelentős része szövetkezetek és takarékpénztárak esetében volt megfigyelhető. A századforduló idején immár ötven tárgyalt beosztást bírtak fővárosi kamarai ügyvédek, a posztok nagyobbik része ugyanakkor pénzügyintézetek és ipari társaságok között oszlott meg. A tisztségek számbeli és gazdasági szféra szerinti bővülésén kívül megállapítható, hogy ekkorra már megjelentek az egyszerre több vállalatban vezető beosztású ügyvédek (Mandel Pál,⁸⁰ Mezei Mór, Münnich Aurél). 1910-ben közel száz operatív beosztás számlálható össze a fővárosi ügyvédek kezén, a nagy részben pénzügyintézeti és ipari pozíciók mellé ekkor zárkóztak fel a közlekedési vezető tisztségek.

A dualizmus dinamikus gazdasági növekedése és a vizsgált gazdasági pozíciók befolyása miatt nem mellékes tényező, hogy az említett vezető tisztségek milyen súlyt is képviseltek az adott részvénytársaságon és így a gazdasági életben belül. 1910-ben az öt – mérlegfőösszeg szerint – legnagyobb magyar bank gazdasági po-

⁷⁹ Kulcsár 1986: 23, 73–74; Kulcsár 1989: 15; Karády 2005: 204–205.

⁸⁰ Mandel Pál 1839-ben született Szabolcs megyében, izraelita családban. A fővárosban nyitott ügyvédi irodát az 1870-es években. Országgyűlési képviselőként több cikluson keresztül képviselte előbb a nyírbátori, majd az alsó-lendvai választókerületet. A parlamentben a gyámsági törvény és a közjegyzői törvény tárgyalásakor is nagy aktivitást fejtett ki. Testvére, Ignác 1896-ban kapta kántorjánosi előnévvel a nemességet. Színnyei 1902; Kempelen 1913: 57.

zíción bár ügyvédek is osztoztak,⁸¹ a vezető tisztségekhez már kevés sikerrel fértek hozzá: a korszak két vezető kereskedelmi bankjának (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Magyar Általános Hitelbank) az operatív vezetőségében például nem szerepelt kamarai ügyvéd.⁸²

3. táblázat. Az öt legnagyobb magyar bankban tisztséget vállaló ügyvédek megoszlása, 1910⁸³

Bankok mérlegfőösszeg szerinti sorrendben	A társaságok összes tisztségének száma (db)	Ügyvédek által betöltött tisztségek száma (db)	Ügyvédek által betöltött vezető (operatív) tisztségek száma (db)
PMKB	58	3	0
MJelHB	33	5	4
MÁH	50	0	0
MLPvB	62	4	1
MTKJelB	50	3	1

Forrás: Magyar Compass 1910

A vezető bankok közül – az operatív ügyvédi jelenléte tekintve – a Magyar Jelzáloghitelbank tűnik ki leginkább. Itt két-két ügyvéd igazgató, illetve igazgatóhelyettes volt. A bankvezér és miniszterelnök Széll Kálmán vezette pénzügyi intézet igazgatója közül Detsinyi Arthur és Neumann Miksa volt bejegyzett ügyvéd 1910-ben. Tisztségükön és hivatásukon túl közös volt bennük a Széll-lel való jó kapcsolat.⁸⁴ Az 1880-as évek elején titkári minősítést elnyerő Detsinyi az akkor kinevezett elnökkel együtt érkezett a bankhoz, 1891-ben lett irodafőnök.⁸⁵ Érdekes módon sem ekkor, sem korábban nem viselt pozíciót más gazdasági társaságnál a zsidó származású ügyvéd, kapcsolati tőkéjének azonban kiváló lenyomata a Goldziher Ignác akadémikusnak 1910-ben küldött születésnapjára szóló köszöntőlevelében.⁸⁶ Szintúgy

81 Az ügyvédek tisztségvállalása és a többi szektorhoz képest magasabb arányú alkalmazása a pénzügyi szférában a 20. század második feléig megfigyelhető volt. Ezen a területen azért volt különösen felülreprezentált a jogász hivatás, mert a vezető és jogtanácsosi pozíciókon túl titkári, asszisztensi, tehát egyéb alkalmazotti beosztásokat is betölthettek. Jogi szakértelmük bizonyos területeken (például hitelügyletek) nélkülözhetetlen volt a pénzügyi intézetek számára. Hartmann 1989: 439–440, 443–446.

82 A dualista alapon szervezett központi bank (Osztrák–Magyar Bank) és két nem magyar érdekeltségű, de Budapesten fiókokat üzemeltető nemzetközi pénzügyi intézet (Angol–Magyar Bank, Wiener Bankverein) vezetőségéből ugyancsak hiányoztak a fővárosi kamarai ügyvédek.

83 Az öt legnagyobb magyar bank mérlegfőösszeg szerinti: Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (864 048 586 K), Magyar Jelzáloghitelbank (640 433 606 K), Magyar Általános Hitelbank (353 954 187 K), Magyar Leszámitoló és Pénzváltóbank (250 467 606 K), Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja (201 058 325 K).

84 A bankigazgató és miniszterelnök Széll Kálmánnal kapcsolatban álló ügyvédek, akik a Szende-féle értelmezésben a merkantil csoportba tartoznának, remek útjelzői annak a felfogásnak, hogy a merkantil jogászok is ápolhatnak jó viszonyt az állami szférával, illetve annak szereplőivel. Ez pedig legalábbis árnyalja a Szende Pál által hangoztatott típusok közötti markáns határvonalak kontúrjait. Vö. Szende 1912: 37–38, 205.

85 Halmos 2015: 163.

86 MTA KIK Távirati küldemény – 1910. június 21.

Szell Kálmán pártfogoltja volt Neumann is,⁸⁷ aki további két pénzügyi felügyelőségében foglalt helyet. Az egyidejűleg hitelbanki igazgató és igazgatótanácsi tag Neumann Miksa ugyancsak zsidó származású volt, 1913-ban pedig nemesi címet kapott margittai előnévvel.⁸⁸ Szívélyes viszonyban állt a bank másik jelentős vezetőjével, Beck Nándorral és Schreyer Jakab ügyvéddel.⁸⁹ Kevés számú pozíciót mondhatott magáénak a Jelzáloghitelbank két igazgatóhelyettesi székét betöltő Adler Mihály és Kaldrovits Géza.⁹⁰

A kizárólag egy-egy pénzügyi intézetben megjelenő, mindössze egy operatív pozíciót viselő ügyvédek mellett legalább ilyen hangsúlyos a jelenléte a több banknál felbukkanó, befolyásos aktorok csoportjának. Közülük is kiemelkedik a Magyar Telepítő és Parcellázó Bank vezérigazgatója, Éber Antal. Éber jogi tanulmányait követően ügyvédi vizsgát tett, majd a Magyar Országos Takarékpénztárnál és a Magyar Agrár és Járulékbanknál dolgozott.⁹¹ A budapesti ügyvédi kamarába 1904-ben lépett be, ekkoriban került a Parcellázó Bank vezérigazgatói székébe. Kapcsolatait és befolyásának mértékét tükrözi, hogy 1906-ban függetlenségi színekben országgyűlési képviselői mandátumot nyert. 1910-ben három vidéki pénzügyi intézetben volt elnök, illetve igazgatótanácsi tag, ezekkel együtt nyolc pozíciót birtokolt. Éber Antal életpályája egyszerre képviseli a közgazdasági szakember, banktisztviselő, politikus és ügyvéd hivatását, személye és „hibrid” karrierje eklatáns példája a bankár-ügyvédek típusának.⁹²

Gazdasági területen rendkívül prominens ügyvéd volt Halom Dezső.⁹³ Az ingatlanfejlesztési piac kapcsán már említett szereplő a Magyar Általános Ingatlanbank vezérigazgatójaként – és egyben jogtanácsosaként – további két pénzügyi

87 McCagg 1972: 69.

88 MZsL 1929: 645. Fia volt Neumann János világhírű matematikus, a számítógép feltalálója.

89 A két említett szereplő Neumann esketési tanúja volt: MNL OL P 965. 2. Házassági anyakönyvi kivonat: 1903. március 24. Schreyer Jakab 1841-ben született Bihar megyében, 1872-ben szerezte meg az ügyvédi oklevelet. A csődjogi eljárások területén otthonosan mozgó, izraelita származású ügyvéd 1896-ban kapta meg a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. Szinnyei 1908; MZsL 1929: 776.

90 Rajtuk kívül még jó néhány olyan ügyvéd található bankok vagy takarékpénztárak operatív vezetésében, akik kizárólag ezen egy poszt kapcsán kerültek az elemzés célkeresztjébe. Ehrlich Miksa a Budapest-Erzsébetvárosi Banknál, Hajduska Emil a Magyar Földhitelintézetnél, Steiner Ede a Magyar Merkur Banknál, míg Bangha Sándor a Csepelszigeti Takarékpénztárnál töltötte be az egyik legmagasabb főhivatalnoki tisztséget.

91 MÉL 1967: 406. Mind az agrárbankok, mind a földhitelintézetek kötelékében szereplő kamarai ügyvédek érzékeltetik az agrárszféra jelenlétét a merkantilkörökben, még ha ez a szektor – Szende értelmezésében – a „feudális” típusúak érdekkörébe tartozna is.

92 Az 1870-es évek elején római katolikus családba született Éber az első világháborút követően tovább növelte tekintélyét. Vezérigazgatója volt a Magyar–Olasz Banknak, elnöke a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának, illetve 1926-tól 1948-ig a Magyar Közgazdasági Társaságnak. 1931 és 1939 között újra országgyűlési képviselő. Szociális beágyazottságát jelöli apósa, dr. Dobránszky Péter egyetemi tanár, országgyűlési képviselő társadalmi állása is. MÉL 1967: 406; Gyászjelentés, 1950. június 5.; Vas 2017: 67–68.

93 1875-ben született pesti izraelita kereskedőcsaládba, az egyetem elvégzése után egyből, 1899-ben felvételre kérte a fővárosi kamarába. Az 1897-ben Hahn család névét Halomra cserélő ügyvéd házasságkötése idején, 1905-ben is izraelita vallásának mondta magát. MNL OL P 965. 2. Házassági anyakönyvi kivonat: 1905. április 16.

ben volt érdekelt. 1910-ben összesen hét posztot töltött be, ezek a társaságok szorosán kapcsolódtak az ingatlanbank érdekeltségi köréhez. Kifejezetten jó kontaktus tételvezető fel Halom és Horvát Lipót között. Horvát, mint a Magyar Általános Takarékpénztár igazgatója és a Magyar Általános Ingatlanbank elnöke, ugyanis nem csak munkakapcsolatot tartott fenn az említett ügyvéddel. A két szereplő 1912-ben – feleségükkel együtt – 650 ezer korona értékű jelzálogkölcsonnt vett fel közösen, éppen a Horvát által igazgatott takaréktól.⁹⁴ A jelentős mértékű hitelfelvétel egyszerre jelenti a két ügyvéd közötti „gyenge kötés” erősödését, illetve anyagi potenciálját és jólérsütsütségét a pénzügyi területen.

A pozíciók gazdasági szektorok szerinti megoszlásán túl adódik a kérdés, hogy kik voltak a leginkább a gazdasági képviselet területére specializálódott ügyvédek. A pozíciók számának szemszögéből jelentős élcsapat rajzolódik ki, elsősorban az 1910-es évben. Ekkor összesen tizenöt ügyvéd rendelkezett egyidejűleg legalább tíz gazdasági poszttal, közülük hatnak húsz feletti érdekeltsége volt.

4. táblázat. A legtöbb pozícióval bíró ügyvédek 1910-ben

Név	Gazdasági pozíciók száma (db)	Ügyvédekhez való kapcsolódások száma (db)	Ügyvédek száma, akikkel kapcsolódtak (fő)
Mezei Mór	49	73	29
Schóber Béla	32	51	29
Mezei Sándor	29	36	21
Okolicsányi Zoltán	25	40	23
Urbanovich Zoltán	22	27	10
Fellner Frigyes	21	32	12

Forrás: Magyar Compass 1910; Ügyvédi kamarai névsor 1910

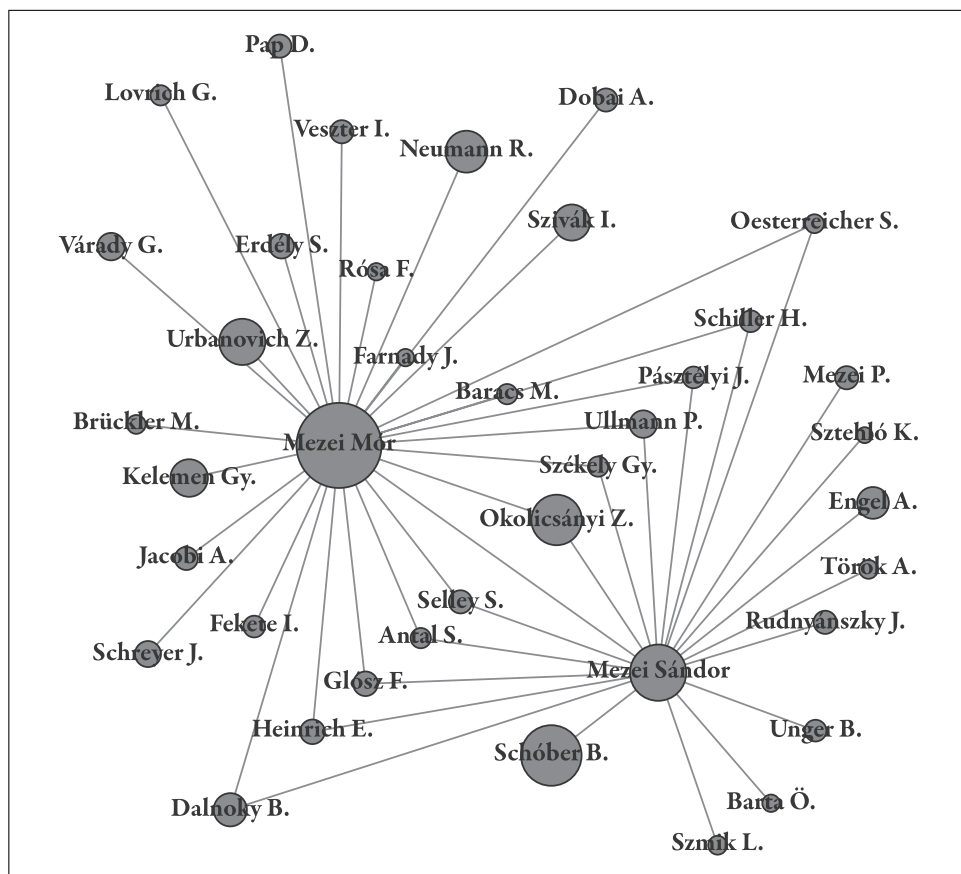
A fenti táblázat adatsoraiból is kitűnik, hogy a pozícióhalmazó ügyvédek tisztségeinek száma nagyjából arányban van a kapcsolódások mértékével, de mivel ezek javarészen ugyancsak pozícióhalmazók között állnak fenn, az új ügyvédek hálózatba való bekerülése (4. táblázat 3. oszlopa) már nem következik egyenes arányos módon a posztok számának növekedéséből. A táblázatban szereplő ügyvédek jellegzetes típusai a pozícióhalmazóknak, akik – a tisztségek után járó bevételek mellett – valószínűleg presztízsokból, valamint társadalmi befolyásuk miatt vállalkoztak ilyen sok társaság posztjára. Ez a pozíciók száma szerint jól körülhatárolható csoport már hivatásszerűen látta el a gazdasági társaságok képviseletét, de operatív vezetői szerepköröket kevésbé mondhattak magukénak. Erre enged következtetni, hogy portfóliójukban számtalan kevés befolyással bíró tisztséget (főleg helyi érdekű vasutak igazgatósági tagjai) tartottak. Bár pozíciójuk döntő hányada ilyen vasúti társaságok esetében állt fenn, tanácsos őket most nem a közlekedési-vasúti szektorra

94 BFL VII. 151 – 1912 – 0252. Kötelezvény: 1912. február 28.

specializált ügyvédekhez, hanem a gazdasági képviselőket főfoglalkozásként űzők típusához sorolni.⁹⁵

A pozíciók szerint legmagasabbra kvalifikált aktorokat mindenképpen érdemes a kapcsolati hálózat szerint szemügyre venni, mivel befolyásuk nemcsak a magas számú pozícióból, azok minőségéből származhatott, hanem a betöltött tisztségek révén közvetlen kapcsolatot ápolhattak ügyvédtársaikkal is.

5. ábra. Mezei Mór és Mezei Sándor kapcsolathálózata 1910-ben⁹⁶

Forrás: Saját szerkesztés Magyar Compass 1910 alapján

95 Mandel Pál tipikus példája a vasútra szakosodott ügyvédnek, gazdasági szektoron belüli karrierjét a vasutaknál kezdte, a helyi érdekű vonalak engedélyeztetésében is buzgólkodott. Majdán 1988: 21, 26, 30; Majdán 1995: 40. Az ügyvédek nemcsak a vasutak vezetéséből, de azok alapításából is kivették részüket. Kostal 1994.

96 Az ábrán kizárólag a testvérpárral közvetlen viszonyban álló ügyvédek szerepelnek.

E tekintetben abszolút elsőséget élvezett Mezei Mór 1910-ben.⁹⁷ Az izraelita származású Mezei még az 1860-as években, királyi engedéllyel kezdett ügyvédként praktizálni, de már közvetlenül a kiegyezést követően aktívan közreműködött fővárosi kereskedelmi vállalatok életében. Az 1893-tól két cikluson keresztül országgyűlési képviselő Mezei rendkívül széles kapcsolati hálózattal rendelkezett. Kizárólag a gazdaságilag tevékeny ügyvédeket elemezve is kiemelkedő befolyásolási köre: 1910-ben huszonkilenc vizsgált szereplővel érintkezhetett közvetlenül negyvenhat gazdasági társaság vezetőségében.⁹⁸ A harmincfős társaság, tehát Mezei Mórt is beleértve, az elemzett évben az összes pozíció 18%-át tartotta a kezében.

A tekintélyes ügyvéd-politikus közvetlen környezetében fellelhető a tíz legtöbb posztot bíró ügyvéd közül nyolc, közöttük testvére, Sándor is. Mezei Sándor 1899-ben és 1910-ben is harmadik volt a tisztségek sokaságát tekintve, utóbbi évben az ügyvédekhez fűződő kapcsolatainak felén osztozott testvérbátyjával.⁹⁹ A két fivér egyértelműen a merkantil ügyvédség legbefolyásosabb kettőse volt, rajtuk keresztül a gazdaságilag érdekelt jogász réteg zömének pozíciói és kapcsolatai bemu-tathatók. A testvérek hálózati ábráját szemlélve azonban legalábbis érdekes, hogy bizonyos érdekkörök annak perifériájára szorultak, vagy esetleg fel sem kerültek rá. A multipozicionális rangsorban második Schóber Béla például csak közvetetten, Mezei Sándoron keresztül kerülhetett kapcsolatba az első helyezettel, lévén, hogy nevük együtt szerepelt a Svábhegyi Fogaskerekű Vasút igazgatósági tanácsában.

A Mezeiekhez mindössze egy testületen keresztül kötődő Schóber és a közvetlenül egyáltalán nem kapcsolódó Fellner személye más érdekességet is tartogat.¹⁰⁰

97 1836-ban született Sátoraljaújhelyen, Zemplén megyében. A pesti jogi fakultás elvégzését követően az 1860-as évek elején részt vett az Országos Izraelita Magyar Egyesület megalapításában, ennek elnöke is volt a későbbiekben. Szerkesztette a *Magyar Izraelita* című folyóiratot, az 1868-as zsidó kongresszus neológ pártjának vezéréként számtalanszor felszólalt a zsidóság emancipációja mellett. Szinyei 1902; MNL OL P 965. 2. Születési anyakönyvi kivonat: 1870. szeptember 14., Mezei Mór kérvénye: é. n.

98 Ahhoz, hogy megállapítsuk, a kapcsolatok valóban létrejöttek-e, találkoztak-e egymással az adott igazgatóságokban az ügyvédek, a vállalati közgyűlési és igazgatósági jegyzőkönyvek feldolgozására lenne szükség, már ha ezek rendelkezésre állnak.

99 A vérségi kötelék, a hivatásbeli kapcsolat (közös ügyvédi iroda), illetve gazdasági érdekelttség mellett még egy aspektusból összekapcsolható a két testvér: az idősebb fivér felesége, az 1875-ben elhunyt Schlesinger Eugénia rokona volt Schlesinger Herminának, Mezei Sándor anyósának. Gyászjelentés: é. n.; MNL OL P 965. 2. Házassági anyakönyv: 1909. április 9. A Schlesinger család más, közvetett utakon is kapcsolódott a Mezei ügyvéddinasztiához.

100 Schóber Béla 1867-ben született Schóber Albert vasúti mérnök és Hodossy Amália gyermekeként Budapesten. A fővárosban és Lipcsében jogot tanuló Béla életében kardinális szerepet játszott az 1892-es esztendő: apja révén a család nemességet kapott galgóczi előnévvel, ugyanekkor tette le az ügyvédi vizsgát, és lépett be a fővárosi kamarába. De ebben az évben kötött házasságot a szintén római katolikus és nemes Schiller Gabriellával is. A később királyi titkos tanácsosi és udvari tanácsosi rangot elnyerő Schóber már karrierje elején pénzügyetekenél szolgált vállalati ügyészként, 1921-ben pedig államtitkári kinevezést kapott a Pénzügyminisztériumban. A Magyar Nemzeti Bank elnöke az 1930-as években a közélet magas szintjére lépett: Baja város felsőlházi képviselőjévé választották. MNL OL P 965. 2. Születési anyakönyvi kivonat: 1909. április 1., Házassági anyakönyvi kivonat: 1897. február 13.; Országgyűlési Almanach 1940: 500; MNL OL K 19. Királyi könyvek 1892: 471–475.

A két ügyvéd ugyanis rendkívül szoros munkakapcsolatban állt egymással: összesen tizenhét vállalatnál jelentek meg egyidejűleg, ennek következtében gazdasági érdekeszonosságuk még a Mezei testvérekénél is erősebbnek tekinthető (a két fivér tíz társaságot képviselt közösen). 1910-ben a legfontosabb pozíciójuk egyértelműen a Magyar Agrár és Járadékbank egy-egy igazgatói széke volt. A klasszikus ügyvédi tevékenységet nem folytató Schóber és Fellner pénzügyi kötelekéből terjesztette ki befolyását, gazdasági érdekeltségeik jelentős része helyi érdekű vasutaknál volt megtalálható. A tekintélyes karriert befutó két ügyvéd minden bizonnyal a munkakapcsolaton kívül is jó viszonyban volt egymással, a Mezeiekhez fűződő alacsony fokú gazdasági kötődésük oka még további kutatás tárgyát képezheti.

*

A bevezető oldalakon megfogalmazott kérdések megválaszolására alkalmasnak bizonyult a *Magyar Compass*ban fellelhető és a kamarai tagok által betöltött pozíciók elemzése. A pozíciók száma és megoszlása azt mutatja, hogy a dualizmus második felében a fővárosi ügyvédek hivatása jelentős mértékben kapitalizálódott és kommercializálódott.¹⁰¹

A kamarai ügyvédség gazdaságilag érdekelt csoportja egyre nagyobb számú és befolyású lett,¹⁰² köszönhetően az ügyvédi hálózatokban gócpontokat képező tekintélyes ügyvédeknek. A számtalan területen megjelenő ügyvédek ugyanakkor nemcsak jogi – és annak részét képező gazdasági – képezésük okán kerültek a vállalatok látókörébe, magának az ügyvédi karnak is érdeke volt olyan munkakörök felderítése és elfoglalása, melyek az egyre kiélezettebb versenyben megélhetést tudtak nyújtani. Az ügyvédek tehát nemcsak az alkalmazotti státuszokat, hanem a vezetői, ellenőrző pozíciókat is előszeretettel elfoglalták, hogy innen (is) megkezdjék kiépíteni kapcsolati hálózatukat, társadalmi befolyásukat, melyek újabb bevételi forrásokhoz juttathatták őket. A jövedelemszerzés mellett ugyanakkor fontos volt az is, hogy ezek a pozíciók ugródeszkát jelenthettek a közéleti, politikai és ter-

Fellner Frigyes 1871-ben született Budapesten. A jogi diploma megszerzése után a Járadékbank kötelekébe lépett, 1901-ben jegyezték be a fővárosi ügyvédi kamarába. Az izraelita születésű Fellner 1903-ban áttért a református vallásra, majd 1907-ben feleségül vette a római katolikus Spett Máriát, akinek két ügyvéd testvére volt. 1917-ben nemességet szerzett. Számtalan közgazdasági munkát publikált, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává is megválasztották. Az első világháborút követően egyetemi tanár és felsőházi képviselő volt. MNL OL P 965. 2. Születési anyakönyvi kivonat: 1903. május 26.; Gyászjelentés: 1910. július 3.; Országgyűlési Almanach 1927: 389–390; MNL OL K 19. Királyi könyvek 1917: 360.

101 A merkantilnak nevezett ügyvédi kar számos más társadalomban jelentős befolyásra tett szert. A katalán ügyvédekhez lásd Jacobson 2009. Befolyásos gazdasági ügyvédréteget Svájcban és Olaszországban is találhatunk: Siegrist 1996: 343–346, 480–483, 526–527. Az üzleti-befektetői motiváció mérsékeltbb megjelenése, a gazdasági érdekeltség más, közép-európai ügyvédi társadalmakhoz képest alacsonyabb foka elsősorban a német ügyvédekre volt jellemző: McClelland 1991: 41; Siegrist 1996: 569–582.

102 A korábbi megfigyelések egyértelmű túlzásról tettek tanúbizonyságot. Az 1910-es évben a fővárosi bejegyzett kamaratagok egyharmada volt érintve a gazdasági szektorban, tehát az ügyvédségnek csak kisebb része tekinthető merkantil típusúnak, még akkor is, ha az elemzésbe – forrásadottságokból kifolyólag – nem tudtam bevonni a családi vállalkozásoknál felbukkanó jogászokat. Hanák 1978: 444–445; Kovács M. 2001: 44.

mésztesen a vállalkozói-üzleti életben való érvényesüléshez is.¹⁰³ A bankár- és menedzserfeladatokat vállalók ennél fogva eltávolodtak a klasszikus ügyvédi tevékenységet folytatók közösségétől, főfoglalkozásuk a társasági (akár szimbolikus) képviselő, a jogi tanácsadás és az operatív igazgatás lett.

A gazdasági szférában aktív ügyvédség azonban messze nem volt egységes. A hálózatanalízis segítségével bemutatott ügyvédi kapcsolatok odamutatnak, hogy létrejött egy multipozicionális, magas társadalmi tőkével rendelkező elitréteg (lásd 5. táblázat). Ebbe a rétegbe bekerültek mindazon szereplők, akik egy-egy szektorra vagy ipari szakágazatra koncentrálnak széles kapcsolati hálózatot építettek ki, mint ahogy azon ügyvédek is, akiknek gazdasági tevékenységi köre erőteljes hibriditás jeleit mutatta. Vallási hovatartozást, származást tekintve ugyancsak sokszínű volt ez a réteg: a Szende Pál által hangoztatott zsidó dominanciát egyáltalán nem lehet felfedezni, a minimum öt tisztséget viselő ügyvédek fele ugyanis római katolikus vagy evangélikus felekezetű volt. Az ügyvédi elitrétegbe való felemelkedésben fontos szerepet játszott a családi-vérségi kötelék (id. Chorin Ferenc – ifj. Chorin Ferenc, id. Posch Gyula – ifj. Posch Gyula, Mezei Mór – Mezei Sándor) mellett a patrónusi viszony (Széll Kálmán – Detsinyi Arthur, Széll Kálmán – Neumann Miksa) és a munkakapcsolat (Schóber Béla – Fellner Frigyes) egyaránt.

Az ügyvédek tehát „gyenge kötések” révén álltak kapcsolatban egymással, a közös hivatáson és a hivatás által biztosított kereteken (ügyvédi kamara, szakmai-etikai kódex, kamarai fegyelmi jogkörök) kívül összekötötte őket a gazdasági társaságoknál betöltött pozíció, a pozíciókon osztozók személyes kapcsolati hálója.¹⁰⁴ Ezek a kötések nagyban segítették a gazdaságilag érdekelt ügyvédek értesültségének kiépítését, megalkották a lehetőségét az extrajövedelmekre való apellálásnak, még akkor is, ha nem tudható jelenleg, hogy milyen jelentéstartalmakat hordoztak magukon ezek az interlock-kapcsolatok. A kötelékek természetesen kiegészültek „erős kötésekkel” (házassági-rokoni viszony, baráti kapcsolat), mint ahogy megteremtették az ügyvédi kar egy részének széles társadalmi beágyazottságát is. A gazdasági pozíciók reprezentánsai ugyanis egyrészt növelték az egész (kifejezetten fővárosi) ügyvédi kar tevékenységi palettáját, bevételi forrásait, bővítették a hivatásgyakorlók klientúrájának láncolatát, másrészt kapcsolatokat jelentettek az üzleti-vállalkozói érdekkörökhöz is. Az elitréteg társadalmi tőkéjének kivetülése tetten érhető bizonyos politikai mandátumokban, nemesi és egyéb társadalmi rangokban, vezető társasági-közéleti beosztásokban.¹⁰⁵ Annak ellenére, hogy nem klasszikus ügyvédi tevékenységet folytattak, társadalmi emelkedésük egyszerre fe-

103 A gazdaságilag aktív ügyvédek vezető rétegének (minimum öt pozíció birtoklása egyidejűleg) egyharmada országgyűlési képviselői mandátumot is magáénak mondhatott. Vö. 5. táblázat.

104 Granovetter 1982 (magyarul: Granovetter 2010).

105 A politikai szerepvállalás tekintetében jellegzetes párhuzam található a finn és a magyar ügyvéd-politikusok között: Kontinen 2003: 108–109.

jezte ki az ügyvédi hivatás magas szintű presztízsét, illetve a polgári társadalomba való beépülés járható útvonalaival.

A tisztségek és gazdasági ágazatok szerinti elemzés mindezekén túl az ügyvédek kategorizálásának új értelmezését nyújtja. Nevezetesen a professzionalizációs paradigmához kapcsolható specializálódás kérdéskörét.¹⁰⁶ A gazdasági pozíciók révén aktív ügyvédek szakosodása elkülönítendő a klasszikus tevékenységet folytatók általános specializálódásától.¹⁰⁷ Jól megfigyelhető azonban a gazdaságilag aktív ügyvédekben belül bizonyos rétegződés.

A vizsgálat bemutatta, hogy egy-egy ipari szakágazatból induló ügyvéd előtt többféle lehetőség állt kapcsolati hálózatának kibővítésére, ugyanakkor zömük megmaradt – gazdasági posztjaikat nézve – mindvégig az ipari szektoron belül. Az iparra, azon belül egy-egy szakágazatra (malomipar, bányaipar, villamosenergiaipar) specializált ügyvédekben túl gyakori jelenség volt a sokféle profilt képviselő, univerzális menedzser-ügyvéd. Esetükben a hibriditás alapját egy vagy több meghatározó pénzügyi pozíció szolgáltatta, kapcsolati tőkékük innen eredeztethető. Markáns csoportosulást képeztek továbbá azok a bankár-ügyvédek, akik operatív tisztségeket töltöttek be huzamosabb ideig, tevékenységük szinte kizárólagosan pénzügyi tevékenységekhez volt köthető. Végül a századforduló környékén egyre inkább növelték pozícióik számát azok, akik gyakran szimbolikus képviselőket láttak el, ők immáron nemcsak a gazdasági, de a közéleti szférában is jelentős társadalmi tőke mozgatóra voltak képesek. Összességében az ügyvédek magas fokú szakosodása és strukturálódása kardinális eleme volt a jogi hivatás professzionalizációjának a 19. század végén, a 20. század elején.¹⁰⁸

A vázolt lehetőségek természetesen nem kizárólagosak a társadalmi tőke eredetének szemszögéből, hiszen azok más platformokból (társasági élet, rokoni kapcsolat) is táplálkoztak, mint ahogyan azt mutatta nem egy eset, melyek feltárásához számtalan egyéb történeti forrás bevonása szükségeltetett.¹⁰⁹ A hálózatkutatók esz-köztárát felvonultatva azonban sikerült bemutatni a fővárosi ügyvédség gazdaságilag érintett rétegének sűrű szövésű hálózatát, mely alapjaiban meghatározta a szélesebb társadalomba való beágyazottságuk jellegét. A kortárs és leegyszerűsítő megfigyeléseket árnyalva jól kitapinthatóvá vált az ügyvédi kar egy részének össze-

106 A professzionalizáció tipikus példaként emlegetett ügyvédség belső specializálódása akkor indult meg, amikor a kapitalizálódás teremtette feltételek megerősödtek, és megnőtt az egyre szélesebb piac kereslete a jogi szolgáltatások és ezzel az ügyvédek iránt. Siegrist 1996; Müller 2014: 84–86.

107 Ez a fajta differenciálódás a 20. század első harmadában vette kezdetét: Rüschemeyer 1977: 113–115; Heinz–Laumann 1982; Siegrist 1990a, Siegrist 1990b; Jacobson 2009: 177–178, 194. A büntetőperes védőügyvédek, a polgári peres, köztük válóperes ügyvédek mellett elterjedtek a piaci elveken működő ügyvédi irodák, illetve a nagyobb társaságok jogi osztályai, a vállalati jogászság is. Kolvenbach 1979; Galanter 1983; Abel 1986: 26–28; Abel 1989; Mackie 1989. A válóperes és családjogi ügyvédekhez lásd Mather–McEwen–Maiman 2001.

108 Hasonlóan megfigyelhető volt a kereskedő-vállalkozói elemek hosszú specializálódási folyamata a 19. században: Halmos 1987: 437.

109 Vö. Tózsza-Rigó 2012; Tózsza-Rigó 2016.

tettsége, betöltött funkcióik és szerepeik sokrétűsége. A vallási és származási hovatartozásában színes, gazdasági tevékenységében aktív ügyvédi réteg kellőképp kiérdemelte a polgárságban a vezető szerepet a vizsgált korszakban, jelenlétük enzimeként gyorsította a kapitalizálódás és modernizálódás folyamatait.¹¹⁰

5. táblázat. Az egyidejűleg legalább öt tisztséggel rendelkező ügyvédek néhány jellemzője¹¹¹

Név	Pozíciók száma (db)			Kapcsolódások száma más ügyvédekhez (db)			Vallás	Volt-e országgyűlési képviselő?
	1890	1899	1910	1890	1899	1910		
Baross János	–	–	10	–	–	15	r. kat.	Igen
ifj. Chorin Ferenc	–	–	7	–	–	0	r. kat.*	Igen
Dalnoky Béla	2	8	13	9	14	20	izr.	Nem
Deutsch Izidor	2	6	–	0	3	–	izr.	Nem
Éber Antal	–	–	8	–	–	12	r. kat.	Igen
Fellner Frigyes	–	–	21	–	–	32	ref.*	Igen
Fenyő Soma	–	–	9	–	–	23	?	?
Hajcsi György	–	6	4	–	6	8	evang.	Nem
Halom Dezső	–	–	7	–	–	4	izr.	Nem
Kelemen Gyula	2	5	16	3	6	22	r. kat.	Nem
Mandel Pál	3	12	–	3	13	–	izr.	Igen
Matuska Péter	6	6	–	4	5	–	evang.	Igen
Mezei Mór	6	33	49	4	52	73	izr.	Igen
Mezei Sándor	3	18	29	1	13	36	izr.	Nem
Münnich Aurél	1	16	–	2	20	–	evang.	Igen
Neumann Miksa	–	1	5	–	2	15	izr.	Nem
Neumann Rafael	2	22	19	3	18	28	izr.	Nem
Piufsich Frigyes	2	9	7	1	13	24	r. kat.	Nem
Posch Gyula	7	–	–	19	–	–	evang.	Nem
Rosenberg Gyula	2	8	8	9	8	8	izr.	Igen
Rózsavölgyi Manó	1	4	7	0	1	0	izr.	Nem
Schöber Béla	–	–	32	–	–	51	r. kat.	Igen
Schreyer Jakab	2	3	8	0	4	16	izr.	Nem
Schulek Géza	–	6	7	–	0	1	evang.	Nem
Simon Izidor	2	2	8	0	0	7	izr.	Nem
Stiller Mór	1	5	9	1	4	7	izr.	Nem
Szirmai Rikárd	–	3	13	–	0	7	r. kat.*	Nem
Szivák Imre	–	4	15	–	5	44	r. kat.	Igen
Veszter Imre	–	–	6	–	–	11	evang.	Igen

* Izraelita születésű, kikeresztelkedett.

Forrás: Magyar Compass 1890, 1899, 1910; MNL OL P 965. 2. Személyes iratok; Gyászjelentések; Kempelen 1913; Országgyűlési Almanach 1927, 1940; Színnyei 1891–1914; *Ország-Világ*, 1900-as évfolyam

110 Friedmann 1989. Közép-Európa más országaiban is hasonlóan domináns, irányító szerepkört töltek be az ügyvédek a polgári társadalomban: Kaelble 1993; Ledford 1996; Siegrist 1996; Müller 2014.

111 A táblázatos kimutatásba csak a tanulmányban szereplő ügyvédek kerültek be.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV. 1411. b. Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai (1873–1950). Általános iratok

VII. 7. d. Budapesti IV. Kerületi Királyi Járásbíróság iratai (1894–1914). Kihirdetett végrendeletek

VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai (1875–1918)

VII. 173. a. Gászner Béla közjegyző iratai (1875–1919). Okiratok

VII. 184. a. Weinmann Fülöp közjegyző iratai (1875–1912). Okiratok

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 19 Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Királyi könyvek – 69., 73. kötet.
<https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/> – utolsó letöltés: 2020. május 18.

P 965 2. Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézet iratai. Személyes iratok

Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK)

Kéziratok és hagyatékok gyűjteménye. <http://real-ms.mtak.hu/3566/> – utolsó letöltés: 2020. március 18.

A Magyar Korona országaiban 1893: *A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. II. *A népesség foglalkozása*. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam 2.) Budapest.

A Magyar Korona országaiban 1905: *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása*. 4. *A népesség foglalkozása részletesen*. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 9.) Budapest.

A Magyar Korona országaiban 1914: *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. 3. *A népesség foglalkozása és a vállalati statisztika*. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 52.) Budapest.

Bányai egyházkerület címtára 1901: *A Bányai ágost. hitv. evang. egyházkerület tiszti cím- és névtára 1901. évben*. Szentes.

Borovszky Samu (szerk.) 1910: *Magyarország vármegyei és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye*. I. Budapest. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarország-varmegyei-es-varosai-1/pest-pilis-solt-kiskun-varmegye-i-11814/> – utolsó letöltés: 2020. május 18.

Evangelikusok névtára 1891: *A magyarhoni ág. hitv. evangélikusok négy egyházkerületének egyetemes névtára az 1891. évben*. Szerk. Bachat Dániel. Budapest.

Fővárosi közgyűlési jegyzőkönyv 1885: *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1885*. Budapest. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPSZKJ_1885/ – utolsó letöltés: 2020. május 18.

Fővárosi közgyűlési jegyzőkönyv 1892: *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1892*. Budapest.

Fővárosi közgyűlési jegyzőkönyv 1899: *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1899*. Budapest.

Geni adatbázis. https://www.geni.com/photo/view/6000000076283526936?album_type=photos_of_me&end=&photo_id=6000000018296686004&project_id=&start=&tagged_profiles= – utolsó letöltés: 2020. május 18.

- Gyászjelentések: Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Pannon Digitális Egyesített Archívuma (PANDEA). <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>
– utolsó letöltés: 2020. május 18.
- Jogászegylet tagjai 1901–1902: *A Magyar Jogászegylet tagjai 1901–1902. Különlenyomat.* Összeáll. Kármán Elemér. Budapest. http://misc.bibl.u-szeged.hu/22883/1/04557_001a-024a.pdf
– utolsó letöltés: 2020. március 18.
- Kempelen Béla 1913: *Magyar nemes családok.* VII. *Maár–Nizsnyay.* Budapest.
- Magyar Almanach 1888: *A virilisták és Fiume vagyonos polgárságának Czím- és névjegyzéke a vagyoni állapot feltüntetésével. A főrendi és képviselőházi tagok névsora, valamint az ország nevezetesebb férjainak életeleírása és családi leszármazása.* Első évfolyam. Szerk. Máté J. Lajos. Budapest.
- Magyar Compass 1890: *Magyar Compass – Pénzügyi Évkönyv.* XVIII. évfolyam. Szerk. Ambruster Jakab, Dr. G. Nagy Gábor. Budapest.
- Magyar Compass 1899: *Mihók-féle Magyar Compass.* XXVII. évfolyam. *Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv.* 1–2. Szerk. Dr. Galánthai Nagy Gábor. Budapest.
- Magyar Compass 1910: *Mihók-féle Magyar Compass.* 38. évfolyam. *Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv.* 1–2. Szerk. Dr. Galánthai Nagy Gábor. Budapest.
- Országgyűlési Almanach 1927: *Dr. Deák-féle Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. évre.* Szerk. Dr. Deák Imre. Budapest.
- Országgyűlési Almanach 1940: *Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről.* Szerk. Haeffler István. Budapest.
- Révai Nagy Lexikon 1911: *Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája.* II. *Arány–Beke.* Budapest.
- Szinnyei József 1891–1914: *Magyar írók élete és munkái.* I–XIV. Budapest.
- Tudományegyetem Almanachja 1901: *A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az MDCCCC–MDCCCCI. tanévre.* Budapest.
- Ügyvédi kamarai névsor 1890: *A budapesti ügyvédi kamara tagjainak névsora.* Budapest.
- Ügyvédi kamarai névsor 1899: *A budapesti ügyvédi kamara tagjainak névsora.* Budapest.
- Ügyvédi kamarai névsor 1910: *A budapesti ügyvédi kamara tagjainak névsora.* Budapest.
- Ország-Világ,* 1900.
- Pesti Hírlap,* 1884.
- Ügyvédi Közlöny,* 1934.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abel, Richard L. 1986: The Decline of Professionalism? *The Modern Law Review* (49.) 1. 1–41.
- Abel, Richard L. 1989: Between Market and State. The Legal Profession in Turmoil. *The Modern Law Review* (52.) 3. 285–325.
- Berényi András 2014: *Mozgatjuk a szálakat. Az ügyvédség történetéről.* H. n.
- Bourdieu, Pierre 1998: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* [Budapest], 155–176.
- Bozsonyi Károly – Horváth Zsolt – Kmetty Zoltán 2012: A hatalom hálójában. A Kádár-kori hatalmi elit hálózati struktúrája az együttvadászási szokások alapján. *Korall* (13.) 47. 157–184.

- Buday Dezső 1916: *Magyarország honorácior osztályai. Szociografiai vázlat. Különnyomat a Budapesti Szemle 1916. évi február havi számából.* Budapest.
- Csizmadia Zoltán 1999: Az ügyvédek baráti/rokonai kapcsolatainak jellemzői. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Az ügyvédek hivatásrendje.* Budapest, 211–226.
- Eloire, Fabien – Lemerrier, Claire – Santarosa, Veronica Aoki 2019: Beyond the Personal-Anonymous Divide: Agency Relations in Powers of Attorney in France in the Eighteenth and Nineteenth Centuries. *Economic History Review* (72.) 4. 1229–1250.
- Eőry Gabriella 2010: Kaszinók, részvénytársaságok és hitelek. *Aetas* (25.) 2. 101–117.
- Fenyvessy Adolf 1890: *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület ötven éves története. 1839–1889.* Budapest.
- Freeman, Linton C. 2004: *The Development of Social Network Analysis. A Study in the Sociology of Science.* Vancouver.
- Friedman, Lawrence M. 1989: Lawyers in Cross-Cultural Perspective. In: Abel, Richard L. – Lewis, Philip S. C. (eds.): *Lawyers in Society. Comparative Theories.* 3. Berkeley – Los Angeles – London, 1–26.
- Galanter, Marc 1983: Mega-Law and Mega-Lawyering in the Contemporary United States. In: Dingwall, Robert – Lewis, Philip (eds.): *The Sociology of the Professions. Lawyers, Doctors and Others.* Basingstoke–London, 152–176.
- Granovetter, Mark 1982: The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. In: Marsden, Peter V. – Lin, Nan: *Social Structure and Network Analysis.* Beverly Hills, 105–130.
- Granovetter, Mark 1994: A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája.* Budapest, 61–77.
- Granovetter, Mark 2010: A gyenge kötések ereje. A hálózatelemlet felülvizsgálata. In: Angelusz Róbert – Éber Márk Áron – Gecser Ottó (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv.* Budapest, 315–331.
- Haas, Jessica – Mützel, Sophie 2008: Netzwerkanalyse und Netzwerktheorie in Deutschland. Eine empirische Übersicht und theoretische Entwicklungspotentiale. In: Stegbauer, Christian (Hrsg.): *Netzwerkanalyse und Netzwerktheorie. Ein neues Paradigma in den Sozialwissenschaften.* 1. Wiesbaden, 49–62.
- Halmos Károly 1987: Vállalkozói csoportok a századfordulón Magyarországon. *Szociológia* (16.) 3. 433–440.
- Halmos Károly 2005: Hálózatok és hierarchiák a 19. századi üzleti életben. *Aetas* (20.) 1–2. 44–51.
- Halmos Károly 2015: Széll Kálmán, a bankvezér. In: Ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve.* Budapest, 153–168.
- Hanák Péter 1978: Magyarország társadalma a századforduló idején. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890–1918.* (Magyarország története tíz kötetben) Budapest, 403–516.
- Hanák Péter 1982: A tőkés vállalkozótól a hivatásos menedzserig. *Századok* (116.) 3. 577–583.
- Hartmann, Michael 1989: Zwischen Stabilität und Abstieg. Juristen als akademische Elite in der Wirtschaft. *Soziale Welt* (40.) 3. 437–454.
- Heinz, John P. – Laumann, Edward O. 1982: *Chicago Lawyers. The Social Structure of the Bar.* New York – Chicago.
- Horváth Emil 1910: *A magyar ügyvédség. Különnyomat az Erdélyrészi Jogi Közlöny 1910. évi augusztusi számából.* Kolozsvár.

- Jacobson, Stephen 2009: *Catalonia's Advocates. Lawyers, Society, and Politics in Barcelona, 1759–1900*. Chapel Hill.
- Kaelble, Hartmut 1993: French Bourgeoisie and German Bürgertum, 1870–1914. In: Kocka, Jürgen – Mitchell, Allan (eds.): *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe*. Oxford, 273–301.
- Karády Viktor 2005: Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon. In: Varga László (szerk.): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság*. [Budapest], 190–217.
- Klement Judit 2009: A 19. század végi gazdasági elit és a „nemzet”. In: Cieger András (szerk.): *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Budapest, 159–184.
- Klement Judit 2012a: *Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében*. (Talentum sorozat 15.) Budapest.
- Klement Judit 2012b: Vállalatok hálózatban. Vállalati kooperáció a 20. század elején a budapesti gőzmalomiparban. *Korall* (13.) 50. 82–106.
- Kolvenbach, Walter 1979: *The Company Legal Department. Its Role, Function and Organization*. New York.
- Konttinen, Esa 2003: 'Finland's Route' of Professionalisation and Lawyer-Officials. In: Pue, Wesley W. – Sugarman, David (eds.): *Lawyers and Vampires. Cultural Histories of Legal Professions*. Oxford–Portland, 101–121.
- Korsósne Delacasse Krisztina 2012: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. (Institutiones Juris, Dialóg Campus Szakkönyvek) Pécs–Budapest.
- Kostal, Rande W. 1994: *Law and English Railway Capitalism 1825–1875*. Oxford.
- Kovács M. Mária 2001: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. [Budapest].
- Kövér György 2002: Bank és ipar Magyarországon 1914 előtt. In: Kövér György: *A felhalmozás éve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest.
- Kövér György 2005: Bankárok és bürokraták. A Magyar Általános Hitelbank igazgatósági tanácsa és igazgatósága (1876–1905). *Aetas* (20.) 1–2. 93–114.
- Králik Lajos 1903: *A magyar ügyvédség. Az ügyvédi kar*. I–II. Budapest.
- Kulcsár Kálmán 1986: A modernizáció és helye a kelet-közép-európai fejlődésben. In: Kulcsár Kálmán: *A modernizáció és a magyar társadalom. Tanulmányok*. (Elvek és utak) Budapest, 14–69.
- Kulcsár Kálmán 1989: *A modernizáció és a jog*. Budapest.
- Ledford, Kenneth 1996: *From General Estate to Special Interest. German Lawyers 1878–1933*. New York.
- Lengyel György 1989: *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében*. Budapest.
- Lengyel György 1993: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. Fejezetek egy történet-szociológiai kutatásból*. Budapest.
- Mackie, Karl J. 1989: *Lawyers in Business: And the Law Business*. Basingstoke–London.
- Majdán János 1988: *Mátészalka vasútjai*. (Szatmári Múzeum Közleményei 6.) Mátészalka.
- Majdán János 1995: Vasúti vállalkozók a Dunántúlon. In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Bürger-Unternehmer in Transdanubien zur Zeit des Dualismus*. Az MTA Történettudományi Intézete, az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága és a Laczkó Dezső Múzeum veszprémi konferenciája 1994. október 13–14. Veszprém, 28–48.

- Mather, Lynn – McEwen, Craig A. – Maiman, Richard J. 2001: *Divorce Lawyers at Work. Varieties of Professionalism in Practice*. Oxford.
- McCagg, William O' Jr. 1972: *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*. (East European Monographs 3. East European Quarterly) New York.
- McClelland, Charles E. 1991: *The German Experience of Professionalization. Modern Learned Professions and Their Organizations from the Early Nineteenth Century to the Hitler Era*. Cambridge.
- MÉL 1967: *Magyar Életrajzi Lexikon*. I. A–K. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest.
- Müller, Dietmar 2014: Eigentum verwalten in Rumänien. Advokaten, Geodäten und Notare (1830–1940). In: Müller, Dietmar – Siegrist, Hannes (Hrsg.): *Professionen, Eigentum und Staat. Europäische Entwicklungen im Vergleich, 19. und 20. Jahrhundert*. (Moderne Europäische Geschichte 8.) Göttingen, 75–132.
- MZsL 2929: *Magyar Zsidó Lexikon*. Szerk. Újvári Gábor. Budapest.
- Navratil Szonja 2014: *A jogászai hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. (ELTE Jogi Kari Tudomány 25.) Budapest.
- Pásztor Mihály 1907: *Az eladósodott Budapest*. Budapest.
- Pogány Ágnes 1997: Bankárok és üzletfelek: A Magyar Általános Hitelbank és vállalati ügyfelei a két világháború között. *Replika* (8.) 25. 55–67.
- Reitmayer, Morten – Marx, Christian 2010: Netzwerkansätze in der Geschichtswissenschaft. In: Stegbauer, Christian – Häußling, Roger (Hrsg.): *Handbuch Netzwerkforschung*. 4. Wiesbaden, 869–880.
- Rodogno, Davide – Struck, Bernhard – Vogel, Jakob (eds.) 2015: *Shaping the Transnational Sphere. Experts, Networks and Issues from the 1840s to the 1930s*. New York – Oxford.
- Rüchemeyer, Dietrich 1977: The Legal Profession in Comparative Perspective. *Sociological Inquiry* (47.) 3–4. 97–127.
- Schnegg, Michael 2010: Die Wurzeln der Netzwerkforschung. In: Stegbauer, Christian – Häußling, Roger (Hrsg.): *Handbuch Netzwerkforschung*. 4. Wiesbaden, 21–28.
- Siegrist, Hannes 1990a: Professionalization as a Process: Patterns, Progression and Discontinuity. In: Burrage, Michael – Torstendahl, Rolf (eds.): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*. London – Newbury Park – New Delhi, 177–202.
- Siegrist, Hannes 1990b: Public Office or Free Profession? German Attorneys in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries. In: Cocks, Geoffrey – Jarausch, Konrad H. (eds.): *German Professions, 1800–1950*. New York – Oxford, 46–65.
- Siegrist, Hannes 1996: *Advokat, Bürger und Staat. Sozialgeschichte der Rechtsanwälte in Deutschland, Italien und der Schweiz (18–20. Jh.)* (Ius Commune, Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte 80.) Frankfurt am Main.
- Szakál Gyula 2002: *Vállalkozó györi polgárok 1870–1940 között. Sikeres történelmi modellváltás. (A múlt ösvényén)* Budapest.
- Szende Pál 1912: A magyar ügyvédség válsága. *Huszedik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle* (13.) XXV. köt. 29–43, 194–206.
- Szilágyi Artur Károly 1926: Az ügyvédek gazdasági helyzete. I. *Polgári Jog. A hazai és külföldi magánjog és hiteljog szemléje* (2.) 3. 115–121.
- Tomka Béla 1995: Bankuralom, bankérdekeltség, bankellenőrzés. A magyarországi pénzintézetek ipari kapcsolatai a századfordulón, 1895–1913. *Történelmi Szemle* (37.) 2. 171–207.
- Tomka Béla 1997: Személyi összefonódás (interlocking directorates) bankok és iparvállalatok között a századforduló Magyarországon. *Replika* (8.) 25. 37–46.

- Tomka Béla 1999: *Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországnán, 1892–1913.* (Vállalkozástörténeti tanulmányok 1.) Debrecen.
- Tóth-Matolcsi László 2018: A magyar ügyvédség modernizációs elkötelezettségéről. *Miskolci Jogi Szemle* (13.) 1. 145–157.
- Tótsa-Rigó Attila 2012: A pozsonyi városvezető elit politikai, rokoni és lakóhelyi hálózata. *Fons. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok* (19.) 3. 279–319.
- Tótsa-Rigó Attila 2016: A délnémet üzleti hálózatok megrázkódtatásai a 16. század második felében és a 17. század elején. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016. Válság – Kereskedelem.* Főszerk. Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka. Budapest, 81–112.
- Utasi Ágnes 1999: Középosztályi életvitel és életstílusok. Az ügyvédek mintája. In: Utasi Ágnes (szerk.): *Az ügyvédek hivatásrendje.* Budapest, 13–123.
- V. Fodor Zsuzsa (szerk.) 1995: *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Bürger-Unternehmer in Transdanubien zur Zeit des Dualismus.* Az MTA Történettudományi Intézete, az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága és a Laczkó Dezső Múzeum veszprémi konferenciája 1994. október 13–14. Veszprém.
- Vas János 2017: Vendégeink a pénz tudósai. Emlékezés a Magyar Közgazdasági Társaság első vidéki gyűlésére – Nyíregyháza 1935. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* (52.) 2. 67–69.